

147094

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI-FAS İLİŞKİLERİ:
SEYYİD İSMAİL VE AHMED AZMİ EFENDİLERİN
FAS ELÇİLİKLERİ (1785-1788)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazire KARAÇAY TÜRKAL

147094

EKİM - 2004

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI-FAS İLİŞKİLERİ:
SEYYİD İSMAİL VE AHMED AZMİ EFENDİLERİN
FAS ELÇİLİKLERİ (1785-1788)**

Nazire KARAÇAY TÜRKAL

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Tarih)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 16.09.2004

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 30.09.2004

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEZCAN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

EKİM – 2004

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Bu tez çalışması Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans programında yapılmıştır.

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında ağır yenilgiler aldığı ve gerilediği yüzyıl olmuştur. Seyyid İsmail ve Ahmet Azmi Efendilerin Fas Sefaret Takrirleri, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan ve Osmanlı Devleti açısından çok ağır şartlar taşıyan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası ve Osmanlı'nın tekrar 1787'de Avusturya ve Rusya ile gireceği yeni bir savaş öncesi içinde bulunduğu en buhranlı bir döneme tesadüf etmektedir.

Tezimizde, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Fas ilişkileri, Fas'a elçi olarak giden Seyyid İsmail Efendi ve Ahmed Azmi Efendi'nin elçilikleri, yaptıkları ve gördüklerini anlattıkları takrirleri tahlil edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu konunun seçiminde ve yaptığım bütün çalışmalar süresince, önerileri, sağladığı destek ve katkılarından dolayı, ilk danışmanım Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA ve daha sonra danışmanlığımı üstlenen Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEZCAN'a ve tüm Tarih Bölümü hocalarına teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca meslektaşlarım ve arkadaşlarım olan Arş. Gör. Hacer TOPAKTAŞ ile Özgür YILMAZ'a da minnettarlığımı belirtmek isterim. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi çalışanlarına, arşiv belgelerini edinmemde yardımcı oldukları için ayrıca teşekkür ederim.

Trabzon, Ekim 2004

Nazire KARAÇAY TÜRKAL

01. İçindekiler

	<u>Sayfa Nr</u>
0. SUNUŞ	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VI
03. Summary.....	VII
04. Kısaltmalar Listesi.....	VIII
GİRİŞ	1-12

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 18. YÜZYILIN SONLARINA KADAR OSMANLI-FAS İLİŞKİLERİ.....	13-30
10. 18. Yüzyıla Kadar Osmanlı-Fas İlişkileri.....	13
12. 18. Yüzyılda Fas'ın Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ticari İlişkileri.....	19
13. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Fas-İlişkileri.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. SEYYİD İSMAİL EFENDİ'NİN FAS ELÇİLİĞİ.....	31-41
20. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a Elçi Olarak Gönderilmesi.....	31
21. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a Yolculuğu ve Fas'ta Karşılanması.....	33
23. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas Şerifi Tarafından Kabulü ve İlk Gözlemleri.....	33
24. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'la İlgili Değerlendirmeleri	34
25. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'tan Dönüşü	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMET AZMİ EFENDİ'NİN FAS ELÇİLİĞİ.....	42-51
30. Ahmet Azmi Efendi'nin Hayatı.....	42
31. Ahmet Azmi Efendi'nin Fas'a Elçi Olarak Gönderilme Sebepleri.....	43
32. Ahmet Azmi Efendi'nin Fas Yolculuğu.....	45
33. Ahmet Azmi Efendi'nin Kabulü ve Fas Şerifine Hediye Takdimi.....	46
34. Ahmed Azmi Efendi'nin Diplomatik Faaliyetleri.....	48
35. Ahmet Azmi Efendi'nin Fas Hakkındaki Genel Değerlendirmeleri.....	49
4. SONUÇ.....	52-54
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	55-59
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

02. Özet

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları esnasında, Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım başta olmak üzere büyük topraklar kaybetmiştir. Diğer yandan, İngilizler'in yardımıyla Akdeniz'e giren Rus donanması, Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakarak hem karada hem de denizlerde Osmanlıları büyük zararlara uğratmışlardır.

Daha sonra da, Rusya ile Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yaptıkları gizli ittifak karşısında Babıali, Kırım'ı tekrar alabilmek umuduyla, 1787'de Rusya ve Avusturya ile gireceği yeni bir savaşın arefesinde, savaştan başarıyla çıkabilmek için bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de müslüman bir ülke olan Fas'tan maddi yardım sağlamak ve Akdeniz'de Çeşme Faciası'na benzer bir felaketle karşılaşmamak için, Cebelitarık Boğazı'ndan Rus gemilerinin geçirilmemesi konusunda destek sözü almaktır. Öte yandan Osmanlı Devletine tâbi olan Cezayir ile, Fas arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla, 1785-1786 yıllarında Seyyid İsmail Efendi ve Fas'ın Cebelitarık Boğazı'nı kontrol etmesi ve askeri yardımda bulunması amacıyla da 1787-1788 yıllarında Ahmet Azmi Efendi Fas'a elçi olarak gönderilmişlerdir.

Bu tez çalışmasında Osmanlı-Fas ilişkilerinin arka planı, gelişimi ve Fas'ın siyasi, sosyo-ekonomik, idari ve dış ülkelerle olan ilişkileri ele alınarak konuya giriş yapılmıştır. Daha sonra da Fas'a elçi olarak gönderilen Seyyid İsmail Efendi ve Ahmet Azmi Efendi'nin yolculukları, Fas Şerifi'ne gönderilen hediyeler, Fas'ın genel durumu ve Fas Şerifi hakkında edindikleri izlenimler ile Fas Şerifi'nin Cezayirli'lerden şikayeti ve Osmanlı Devleti'nin Fas'tan talep ettiği yardımlara dair detaylı bilgilerin yanı sıra, bu elçilerimizin yapmış oldukları gözlemler karşısında, verdikleri tavsiyeler ve önerileri ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Summary

The Ottoman Empire lost its territories, including the Crimea to a large extent in the north of Black Sea during the wars among the years 1768-1774. On the other hand, Russians caused Ottomans to suffer losses both in land and at sea by setting fire to Ottoman Navy in Cesme after going into the Mediterranean Sea by the assistance of the English.

The Sublime Porte had to take some precautions on the eve of forthcoming war which would begin against Austria and Russia on grounds of a concealed alliance forged between them for the purpose of dividing and sharing the land of Ottoman Empire, in order to emerge from the fight successfully and take back the Crimea. One of the precautions was to have pecuniary assistance from Morocco which is an Islamic country and to get a promise out of them for blocking the Gibraltar Strait against the Russian battleships so that they would not encounter an incident like the Cesme disaster. On the other hand, Seyyid Ismail Efendi was sent to Morocco as an envoy to do away with disagreements between Morocco and Algeria which was dependent on Ottomans, in the years 1785-1786. Another envoy Ahmet Azmi Efendi was also sent to Morocco to request military aid and to get the Gibraltar Strait under control in the years 1787-1788.

The thesis starts with the background of the relations between the Ottoman Empire-Morocco, its progress, and the political, socio-economic, administrative, foreign relations of Morocco. After that it was got down to the details of not only the expeditions of Seyyid Ismail Efendi and Ahmet Azmi Efendi who were sent Morocco as an envoy, the gifts which were sent to the Moroccan Shariff, the general state of Morocco, impressions of the envoys relating to the Moroccan Shariff, complaint of Moroccan Shariff about Algerians, and the aids to which Ottoman State requested Morocco, but also the envoy's reports and recommendations based on their observations.

04. Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: Adı geen eser
a.g.m.	: Adı geen makale
Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
CH	: Cevdet Hariciye Tasnifi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
HH	: Hattı Hmyun
İA	: İslam Ansiklopedisi
MD	: Mühimme Defterleri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NH	: Nme-i Hmyun Defterleri
NR.	: Numara (Arşiv Defter No)
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s.	: Sayfa
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TOEM	: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
Yay.-Yy.	: Yayınlayan

GİRİŞ

Tarih boyunca uluslararası ilişkilerin sürdürülmesinde, ülkelerin askeri güçleri ve jeopolitik konumları kadar önemli olan diğer bir unsur da, diplomasi oluşturmaktır. Bu da, bir devletin dış ilişkilerini elçiler veya temsilciler vasıtasıyla yürütmek anlamına gelmektedir.

Günümüzde, küreselleşmeyle birlikte, ülkelerarası ilişkilerin en üst düzeye ulaştığı bir dünyada, gerek ekonomik ve toplumsal, gerekse siyasal ve kültürel alanlarda, iletişimin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Özellikle siyasal iletişimin özünü oluşturan diplomasi'nin önemi ve gerekliliği de bu gelişmelere paralel olarak artmıştır. Dünya üzerindeki devletlerin, sınırlarının belirlenmesinden, uluslar arası ticaretin akışına, sosyal ve kültürel ilişkilerin yapısına kadar, pek çok alanın işleyişini sağlayan anlaşmalar, ittifaklar, protokoller, sözleşmeler ve benzeri uzlaşma biçimleri diplomasi yoluyla oluşturulmaktadır. Ve bir ülkenin, uluslararası alanda var olması ve gücünü sürdürmesi bakımından diplomasiyi doğru, etkin ve tutarlı bir biçimde kullanması bir zorunluluktur.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren çeşitli yabancı ülkelere bir çok kere elçiler göndermek suretiyle diğer milletlerle olan ilişkilerinin yürütülmesini sağlamıştır. Bu elçilerden veya elçinin maiyetindekilerden herhangi birisinin yolculukları sırasındaki gözlemlerini, yaptıkları işleri ve buldukları ülkelerde yapmış oldukları faaliyetleri, başta Padişah olmak üzere Sadrazam ve Reisülkütüba bildirmek amacıyla yazmış oldukları namelere, takrirlere, risalelere, seyahatnamelere ve havadisnamelere genelde sefaretname denmektedir.¹

Sefaret takrirleri, Osmanlı devleti ile münasebette bulunduğu ülkeler arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin içeriğinin ve şeklinin tetkikine esas teşkil edebilecek en elverişli ve kıymetli yazılı vesikalardan birisidir. Aynı zamanda yabancı ülkeler hakkında ilk elden bilgiler içermesi ve Osmanlı diplomasisinin tarihi seyrinin anlaşılmasına katkıda bulunması açısından

¹ M.Alaaddin Yalçinkaya, "Osmanlı Devletindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", OTAM, Sayı 7, Ankara, 1997, s. 324.

da önemli tarihi kayıtlardır.² Bunlara dayanarak devirlerinde Osmanlıların ilişki içinde oldukları ülkelerin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik yönden içinde buldukları durum ve teşrifat usul ve kaidelerine dair geniş bilgiler edinilebilmektedir. Sefirlerin geneli zeki ve siyasi yönden kavrayışlı kimseler olduklarından, bunların sefaretnamelerinde vermiş oldukları bilgiler 19. yüzyıla kadar Osmanlıların yabancı ülke ve milletler hakkındaki görüş ve düşünceleri üzerinde etkili bir rol oynamıştır.³

17-18. ve 19. yüzyıllarının, Osmanlı diplomasisi açısından birer reform çağı olduğu söylenebilir.1718 Pasarofça Anlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, dış politikada Avrupa'ya karşı izlediği yakınlaşma siyasetinin sonucu olarak, dış dünya ile olan bağlarını her alanda gözle görülür bir şekilde değiştirmeye ve geliştirmeye başlamıştır.⁴ Avrupa devletlerinde yaşanan önemli gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu çok yönlü çözültüş ve buhranı bertaraf edebilmek için model arayışı içerisine girmişti. Bu yüzden de gelişmekte olan Avrupa devletlerinin yöntem ve zihniyetine ilgi duymaya başlamıştır. O zamana kadar kulaktan dolma bilgilerle Avrupa'yı tanıyan Babialı, titiz, dikkatli ve zeki sefirlerce hazırlanan sefaretnameleri okuyarak batı dünyasından daha fazla etkilenmeye başlamıştır. Bundan dolayı sefaretnamelerde yer alan özellikle Avrupalı devletlerle ilgili bütün bilgiler Osmanlı hükümeti ve bürokratları tarafından önemli görülmüştür. Sefaretnamelerdeki batılı devletler hakkındaki bilgiler Osmanlı idaresi ve toplumunu oldukça etkilemiş ve bu etki sonucunda önce "Lale Devri" döneminin daha sonra "Nizam-ı Cedid" ve sonra da "Tanzimat" dönemi reformlarının arka planı hazırlanmıştır.⁵ Ve sefaretnameler, Avrupa'daki bilim, teknik ve kültürel alanlardaki bir çok gelişmenin ve yeniliğin Türk toplum hayatına girmesine yol açmıştır.

Sefaretnameleri, yazarlarının memur oldukları hizmet ve görevlerinin çeşidi ve içeriğine göre, özel ve genel olarak iki sınıfa ayırabiliriz. Özel olanlar, sefirlerin esas memuriyetlerinin ne suretle yapıldığına ait takrirler olup, görevin nasıl yapıldığı ve sonucun kaydedildiği siyasi vesikalardır. Tezimizde esas aldığımız Seyyid İsmail ve Ahmet Azmi Efendilerin Fas Sefaret

² Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.2, İstanbul, 2003, s.491.

³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK. Yay. Ankara, 1968, s.14.

⁴ M. Alaaddin Yalçinkaya, "Kurulmuş Tanzimata Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.2, İstanbul, 2003, s. 423-489.

⁵ Yalçinkaya, "Osmanlı", s.319.

Takrirleri buna örnektir. Genel olan ise, elçilerin gezip gördükleri bölgenin idari ve ictimai heyeti, askeri durumu, kültürü, sanayii ve özellikle de medeniyet düzeyi hakkında tespit ettikleri hususları belirten sefaretnamelerdir. Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin, Fransa Sefaretnamesi buna örnektir.⁶

Sefaretnamelerin içeriklerinin oldukça çeşitlilik arz ettiği ve onlarda verilen bilgilerin değerinin, tamamen söz konusu elçinin entelektüel ilgi ve eğitim düzeyi ile bilgiye açıklık derecesine bağlı olduğu da bir gerçektir. Elçilerin, Osmanlı bürokrasisindeki ilmiye, askeriye ve kalemiye gibi görev alanları, ilgileri, elçi olarak görev yaptıkları zaman ve gittikleri ülkelerin özellikleri, sefaretnamelerde öne çıkardıkları konularda farklılıklar oluşturmaktadır. Tanzimat öncesinde genelde elçilerin yabancı dil bilmemeleri ve ilk defa yabancı ülkede ve toplumda bulunmaları gözlemlerini etkilemiştir. İki ülkenin siyasi, diplomatik, askeri ve kültürel ilişkileri de elçilerin gözlemlerini aktarma biçimlerine ve değerlendirmelerine etki etmekteydi.⁷

Bununla beraber, sefaretnamelerin bir takım eksik yönleri de bulunmaktadır. Osmanlı diplomasisine kaynak teşkil eden, gizlilik dereceli olan belgeler için kısıtlamalar ve sınırlandırmalar söz konusu olduğundan dolayı sefaretname yazarları, eserlerinde gizlilik derecesi olan resmi raporları kaydetmemişlerdir. Diğer yandan daimi elçilikler kuruluncaya kadar, elçilik görevleri kısa süreli olmaktadır. Bu nedenle, elçiler o ülke hakkında, hem ayrıntılı bilgi olarak tam bir gözlem yapamamışlardır, hem de Osmanlı Devleti yöneticilerine ve bürokratlarına edindikleri bilgileri tam olarak bildirememişlerdir. Genellikle ülkeye döndükten sonra edinmiş oldukları bilgileri Padişaha, Sadrazama veya Reisülkütuba şifahen aktarıyorlardı.⁸ Yazılı bilgiler genelde yabancı bir ülke ile olan ilişkinin özel bir kısmını içermiştir.

Sefaretnamelerin önemine mukabil bu alanda bazı çalışmalar yapılmasına rağmen, genelde sadeleştirme düzeyinde kalınmış ve sefirlerden bahsedilirken sefaretnamelerinden de

⁶ Yalçınkaya, a.g.m., s.325.

⁷ Korkut, a.g.m., s.15.

⁸ Yalçınkaya, "Osmanlı", s.336.

bahsedilmiştir. Türkiye’de sefaretnameler hakkında en geniş çalışma bilindiği gibi Faik Reşit Unat’ın “Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri” adlı eseridir.⁹ Bununla beraber son zamanlarda sefaretnamelerin önemi daha iyi anlaşılmakta olup, Osmanlı elçileri hakkında yapılan çalışmalarda büyük bir artış görülmektedir. Ancak hala bu alanda çalışma bekleyen bir çok eser, yazma ve arşiv kayıtları bulunmaktadır. Biz de, yapılmış olan bu çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla, Fas’a giden Seyyid İsmail Efendi ve Ahmed Azmi Efendi’nin Fas Sefaret Takrirleri’nin ikisini bir arada değerlendirmeyi uygun gördük. Her iki elçinin de Fas elçiliği ile ilgili yazmış oldukları bu sefaret takrirleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde Seyyid İsmail Efendi’nin Fas Takriri E. 4994. numarada, Ahmed Azmi Efendi’nin Fas Takriri ise E. 4034 numarada kayıtlıdır.

Osmanlı Devleti 1699 tarihli Karlofça Antlaşması ile eski öneminin yanı sıra pek çok da toprağını kaybedince, bundan sonraki siyasi ilişkilerinde diplomasinin önemini daha fazla kavrayarak, Avrupa diplomasisini örnek almak suretiyle, eskisi gibi tek başına hareket etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Osmanlı Devletinin 18. yüzyıldaki siyasi ilişkilerinin de bilinmesiyle daha iyi anlaşılacağından, konuya ana hatlarıyla değinmeyi uygun gördük

18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti’nin, kaybettiği toprakları geri kazanmak arzusunda olduğunu görmekteyiz. Rusya’nın Karadeniz’e ve Boğazlara hakim olmak amacıyla başlattığı saldırgan tutumu, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayacak olan yeni bir savaşa neden olmuştur. Rus Çarı Petro’nun, 1711’de Prut’ta sıkıştırılıp yenilmesiyle beraber, Azak Kalesi Ruslar’dan geri alınarak, bir süre için de olsa Rusya’nın emellerine set çekilmiş, Karadeniz’in güvenliği sağlanmıştır.¹⁰

Mora meselesi yüzünden Venedik ile yapılan savaşta ise, başlangıçta başarı sağlanmasına rağmen, Avusturya’nın da savaşa dahil olmasıyla Osmanlı Devleti zor durumda bırakılmış, 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması’yla, Osmanlılar, Mora’yı almalarına rağmen Temeşvar, Küçük Eflak ve Belgrat’ı Avusturya’ya terk etmek zorunda kalmıştır. Sadrazam

⁹ Yalçınkaya, a.g.m., s.320.

¹⁰ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, İstanbul, 1982, s.316.

Damat İbrahim Paşa, barışın korunmasına özen göstermiş ve “Lale Devri” olarak bilinen dönemin yaşanmasına vesile olmuştur.¹¹

Osmanlılar, 1718-1730 yılları arasında, kimilerine göre zevk ve eğlence, kimilerine göre ise bir Rönesans yaşamıştır. Ama şu bir gerçektir ki “Lale Devri” döneminde, Osmanlılarda, batılılaşmanın temelleri atılmıştır. 1739’daki başarılı Belgrad Antlaşması’ndan sonra, 1768’de Rusya ile yeni bir savaş çıkıncaya kadar Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa otuz yıl süren bir barış dönemi yaşamıştır. Osmanlı yönetimi artık savaş yoluyla genişlemeyi değil, diplomasi yoluyla, iyi geçinerek, barışı ve mevcut durumunu korumayı amaçlamaktadır.

Rusya’nın, 1768’e doğru, Avrupa’da yeni bir gerginlik çıkması üzerine, Polonya’nın iç işlerine karışıp asker göndermesi, İstanbul yönetimini tedirgin etmiştir. Osmanlı Devleti, savaşa hazır olmadığı halde Rusya’yı sert bir dille protesto etmiş ve Rusya’nın geri çekilmeyi reddetmesi üzerine Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. 1768-1774 yılları arasındaki bu çatışmalar Osmanlı Devleti’ne çok pahalıya mal olmuştur. Bu savaşta Rus ordusu, sınırdaki Osmanlı kalelerini ele geçirdikten sonra Boğdan’ı ve Eflak’ı daha da önemlisi 1771’de Kırım’ı işgal etmiştir. Bununla da kalmayarak, Baltık Denizi’nden kalkıp, Atlas Okyanusu’ndan Akdeniz’e geçen Rus donanması, Ege Adaları’na ve kıyılarına saldırıp, Çeşme’de Osmanlı Donanmasını bozguna uğratmıştır.¹² Osmanlı Devleti, Kırım’ın elden çıkmasını kabullenemediğinden, bir ara duraklayan savaş tekrar alevlenmiş, fakat Osmanlı ordusu, Varna yakınlarında dağılınca, yenilgilerinin belgelenmesini Küçük Kaynarca Antlaşması’yla kabul etmek zorunda kalmıştır.¹³

21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, her ne kadar Rus ordularının Osmanlı topraklarından çekilmesi sağlandıysa da, bunun bedeli ağır olmuştur. Kırım, Osmanlı Devleti’nin egemenliğinden çıkıp bağımsız bir devletçik haline geldiği gibi, Rusya’nın Boğdan ve Eflak üzerinde hatta tüm Osmanlı Rum-Ortodoks halkının, koruyucu sıfatıyla söz

¹¹ Aynı yer.

¹² Feridun Emecen, “ Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.1, İstanbul, 1999, s.63.

¹³ Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.8, Çev. ve Sad. M. Emin Ata, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, s.536.

sahibi olması da kabul edilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti Rusya'ya ağır bir savaş tazminatı ödemeyi ve Karadeniz'de Rus ticaretini de kabullenmiştir.¹⁴

Kırım'ın bağımsızlığı aslında göz boyamaktan başka bir şey olmamıştır. Çünkü, kısa bir süre içerisinde Ruslar, Kırım'daki Rus yanlısı grupların çağrısını öne sürerek, Kırım'ın iç karışıklığını yatıştırma bahanesiyle 1783'te Kırım'ı resmen işgal edip Rus vilayeti haline sokmuşlardır.¹⁵ 1768-1774 savaşında ne kadar zor durumlara düştüğünü unutmayan Osmanlı Devleti bu durumu da sineye çekmek zorunda kalmıştır.

Kırım'a sahip olan ve burayı kısa zamanda askeri bir üs haline getirmeyi amaçlayan II. Katerina, Osmanlı Devleti aleyhinde artık daha geniş emeller beslemeye başlamıştır. Genel olarak "Yunan Projesi" adıyla anılan bu emeller, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını ve eski Bizans'ın canlandırılmasını hedef almıştır. Bunun için kendisi gibi, Osmanlıların paylaşılması düşüncesinde olan Avusturya İmparatoriçesi Maria Therese'nin 1780'de ölmesiyle yerine geçen oğlu II. Joseph ile 1780 Haziran başlarında, Avusturya'nın sınır şehri olan Mohilev şehrinde, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunu ciddi ciddi ele almışlar ve aldıkları kararları Petersburg'da gizlice imzalamışlardır. Prusya ittifakını terk ederek Avusturya ile Antlaşmayı tercih eden II. Katerina ile II. Joseph arasındaki bu yakınlaşmaları endişeyle takip eden Prusya, Avusturya-Rusya birleşmesi karşısında İngiltere'ye yaklaşmış, diğer yandan da gelişmeler hakkında Osmanlıları haberdar etmiştir.¹⁶

Ruslar'ın agresif ve saldırgan faaliyetlerinin artması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile aralarındaki ihtilafı noktaların görüşülerek halledilmesi konusunda yapmış olduğu teklifinin de reddedilmesi üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'ya 17 Ağustos 1787 yılında savaş ilan etmiştir. Savaş ilanından altı ay sonra Rusya'nın müttefiki olarak Avusturya da, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edince, iki cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu savaştan da başarıyla çıkamamıştır. 1789 Ocak ayında Özi'nin Rusların eline geçmesine engel olunamamış, Özi'nin kaybedilmesi ve burada 25 000 masum halkın katledilmesi, Osmanlılar

¹⁴ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.1, İstanbul, 1999, s.65-66.

¹⁵ Shaw, **a.g.e.**, s.345.

¹⁶ Beydilli, **a.g.m.**, s.69.

için büyük bir yıkım olmuştur. I. Abdülhamid, bu gelişmeler karşısında duyduğu büyük üzüntüyle hastalanarak 6 Nisan 1789'da vefat etmiştir.¹⁷

I. Abdülhamid döneminde İsveç ve Prusya ile başlatılan görüşmeler sonucunda, 12 Temmuz 1789 tarihli Osmanlı-İsveç İttifakı, 31 Ocak 1790'da da Osmanlı-Prusya İttifakı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı için bu ittifaklar çok önemli olmuştur. Çünkü, İsveç'in Baltık Bölgesi'nde Ruslarla savaşması, Prusya'nın ise Avusturya için Orta Avrupa'da tehdit oluşturması Osmanlıları daha büyük yenilgilerden ve kayıplardan kurtarmıştır. Diğer taraftan 1789 Fransız İhtilali'nin, diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra Avusturya'yı da etkisi altına alması üzerine, Avusturya, Osmanlı Devleti ile 4 Ağustos 1791'de Zıştovi Antlaşmasını imzalamıştır. Rusya da müttefikinin çökmesiyle yalnız kalınca, Osmanlı açısından, Zıştovi'ye göre daha ağır şartlar içeren Yaş Antlaşmasını, 10 Ocak 1792'de imzalamıştır. Böylece, 1787'de I. Abdülhamid döneminde başlayan savaş, 1792'de III. Selim Dönemi'nde sona ermiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin, 18. yüzyıldaki siyasi durumunu bu şekilde özetledikten sonra, takrirlerini incelediğimiz, Seyyid İsmail Efendi ile Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a elçi olarak gittikleri 1785 ve 1787 yıllarının, Osmanlı Devleti'nin en çok sıkıntılı olduğu bir döneme tesadüf ettiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu böylesine kritik bir dönemi göz önüne alarak takrirlerimizi incelemeye aldığımızda, çok daha sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutabiliriz.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin Fas ile olan ilişkilerinin tezimize temel teşkil etmesi nedeniyle, konunun anlaşılabilmesi ve olayların daha iyi analiz edilebilmesi açısından giriş kısmında genel olarak, Fas tarihine yer vermeyi uygun bulduk.

Fas, Kuzeybatı Afrika'da, asıl adı Mağribü'l-Aksa olduğu halde genel olarak Fas veya Fas Sultanlığı diye adlandırdığımız bir ülkedir.¹⁹ Bu ülke, doğu ve güneydoğuda Cezayir, güneyde

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, Ankara, 1995, s.547.

¹⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.591.

¹⁹ "Fas", *Türk Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul, 1968, s.129.

Batı Sahra, batıda Büyük Okyanus, kuzeyde Akdeniz ile çevrilidir. Fas'ın başkenti Rabat'tır.²⁰

Fas'ın İslamiyet'le tanışmasından, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan dönemde, bu coğrafya, İslam dünyası için dini, siyasi, kültürel, iktisadi ve ticari bakımdan önemli bir konumdadır. İslamiyet'ten sonra Arap müverrihleri İslamiyet'in yayıldığı Orta Doğu Bölgesine Maşrik, Kuzey Afrika'nın, Mısır'ın batısından Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas'ı içine alan kısmına da Mağrib adını vermişlerdir.²¹ Fas'a da Magribü'l-Aksa denilmektedir.²²

Fas'ın ilk sakinleri hakkında hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamakla beraber²³ milattan önce 3000'li yılların sonlarında, doğudan, muhtemelen Yemen, Mısır veya Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerinden, bu coğrafyaya bazı kabileler gelerek, yerli halklarla karışmışlardır. Bu kaynaşma ile farklı tip ve fiziksel özelliklere sahip olmakla beraber, aynı dil çatısı altında birleşmiş olan yeni bir ırk ortaya çıkmıştır. Eski tarihçilerin, Libyans ve Moors olarak adlandırdıkları bu insanlar, bu günkü Berberiler'in ataları olarak kabul edilmektedirler. Fas'ta yaşayan, Zeneta, Masmude ve Sanhâce adlı üç büyük kabileden oluşan Berberiler, önceleri avcılık ve ziraatle uğraşırken, Fenikeliler'in Fas sahillerinde görünmesiyle ticari hayata da atılmışlardır. Fenikeliler Fas sahillerinde önemli koloniler kurmuşlardır, fakat milattan önce IX. yüzyılın sonunda bu koloniler Kartacalılar'ın eline geçmiştir.²⁴

Kartacalılar, Berberiler ile ticaretin yanı sıra dostane ilişkiler de geliştirerek, onlardan ordularının asker gücü ihtiyacını karşılamışlardır. Daha sonra, Fas topraklarında üç Berberi Krallığı kurulmuştur. Bunlar Kartacalılar ile uzun süre dayanışma içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra da bu dayanışma, Kartaca ile Roma arasında çıkan I. Pön Savaşında da (M.Ö. 264-241) devam etmiştir. Fakat II. Pön Savaşının (M.Ö. 218-201) sonlarında Berberiler taraf değiştirenince, Kartacalıların yenilmesine sebep olmuşlardır. Bu

²⁰ "Fas", *Ana Britannica*, C.8, İstanbul, 1988, s.457.

²¹ Ercüment Kuran, "Osmanlı Devleti'nde Magrib Tarihi", *Osmanlı*, C.I, Ankara, 1999, s.398.

²² Mağrib kelimesi, Şark/Gündoğusu anlamındaki Maşrik'in zıddı olup, Garp/Günbatısı manasına gelmektedir.

²³ G. Yver, "Maghrib", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Volume 5, E.J.Brill, 1979, s.1188.

²⁴ G. Yver, "Fas", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1978, s.478.

savaştan sonra Berberiler Romalılar'ın yönetimi altına girmişlerdir. Roma hakimiyeti yaklaşık 400 yıl sürmüştür.²⁵

M.S. 430 yılında Vizigotlar tarafından İspanya'dan çıkarılan Vandallar, merkezi otoriteye karşı gelen Romalı kumandan Boniface'nin de yardımıyla Fas'taki Roma hakimiyetine son vererek yaklaşık bir asır yaşayan bir devlet kurmuşlardır. Vandallar'ın düzenli orduları ve disiplinli bir idareleri bulunmadığından, VI. yüzyılda gelen Bizans saldırılarına karşı koyamamışlardır. Bu sebeple Fas'ın kuzey kısmı Bizanslılar'ın eline geçmiştir. Geri kalan kısımlar ise Berberilerde kalmıştır. Fas'taki Bizans hakimiyeti yüz yıl kadar devam etmiş, bu dönemde Fas, yoğun askeri ve dini faaliyetlere de sahne olmuştur. Bizanslıların, Hıristiyanlığı yayma konusunda hırslı davranmaları neticesinde ve devlete verilen verginin yanı sıra bir de kilise vergisi koyması, Berberileri, Bizans yönetimine karşı tepkili hale getirmiştir. Bundan dolayı Fas'ta Hıristiyanlığın başarısı sınırlı kalmış ve Berberiler'in çoğu İslam'a girinceye kadar tabiat unsurlarına inanmaya devam etmişlerdir.²⁶

Emevilerle birlikte bu bölgede İslam'ın yayılmaya başladığını görmekteyiz. Fas'a, Emeviler tarafından ilk akınını gerçekleştiren ve İslam ile tanıştıran lider, Ukbe bin Nafi'dir. Ukbe bin Nafi aynı zamanda, Kuzey Afrika'daki ilk valiliği döneminde (666-674) Müslümanların Tunus'taki varlığını korumak için askeri ve dini bir üs olarak Keyrevan'ı kurmuştur. Ukbe bin Nafi'nin ölümünden sonra, sürekli Batı'ya doğru ilerleme mücadelesi, Hassan bin Nu'man ile devam etmiştir. Onun ölümü üzerine, Musa bin Nusayr, Keyrevan'daki Müslüman ordusunun başına geçmiştir. Bu esnada Bizans ve Berberi gücünün kırılmış olması durumundan faydalanan Musa bin Nusayr, öncelikle hiçbir güçlükle karşılaşmadan, batıya doğru ilerleyerek, Tanca'yı İslam hakimiyetine sokmuştur. Tanca'nın sorumluluğunu Berberi Reisi Tarık bin Ziyad'a bıraktıktan sonra, güneye doğru ilerleyerek, bugünkü Fas'ın sınırları içinde kalan toprakları Müslümanlar'ın hakimiyetine almıştır.²⁷

²⁵ İbrahim Harekat, "Fas Tarihi", DİA, C.12, İstanbul, 1995, s.188.

²⁶ G. Yver, "Magrib", MEB İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1978, s.142.

²⁷ Harekat, a.g.m., s.188.

Emeviler'in, başlangıçta iyi politikalar gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Musa bin Nusayr'dan sonra bölgeye gönderilen bazı valilerin sert politikaları ve vergi toplarken gösterdikleri katı tutum, özellikle Hâricî fikirlerin etkisinde kalmış olan kabilelerin, zaman zaman isyan etmelerine yol açmıştır. Emeviler'in buna benzer yanlış ve adaletsiz politikalarının bütün ülkede yaygınlaşması üzerine, bir grup Hâricî, cezalandırılmaktan korkarak Arap yarımadasını terk etmiş ve VII. yüzyılın sonlarına doğru Fas coğrafyasına gelerek fikirlerini yaymayı başarmışlardır. Bu durum ise bölgede Emevî idaresine karşı giderek tepkilerin artmasına neden olmuştur.²⁸

Emevî idaresinin devrilmesinden sonra, bölge Abbasiler'in hakimiyetine geçmiştir. Abbasiler döneminde de İslam dünyasının merkezindeki siyasi çekişmeler sebebiyle bir kısım Araplar'ın Arap Yarımadası'ndan Fas'a kadar göç ettikleri görülmektedir. 786'da Mekke yakınlarında Hazreti Hüseyin taraftarları ile Abbasiler arasında meydana gelen Fah Savaşı'ndan sonra, Hazreti Hüseyin taraftarları Arap Yarımadası'nı terk ederek, 788'de Fas'ta bir kasabaya yerleşmişlerdir. Bunların lideri olan İdris bin Abdullah, buradaki Berberi kabileleriyle iyi ilişkiler geliştirerek, 789'da kabilenin dini ve siyasi hakimi olmuştur. Kısa bir süre içerisinde de İdris bin Abdullah, Fas'ın büyük bir kısmını kontrolü altına almıştır. Arap ve Berberiler'in desteğini sağlayan İdrisiler, güçlü bir merkezi yönetim oluşturmuşlardır. Böylece buradaki yerli halkın çoğunluğunun Arapça konuşmaya başlamasıyla, bölge Araplaşma ve İslamlaşma sürecini tamamlamaya yüz tutmuştur. Aynı zamanda Hâricîlere karşı başarılı mücadeleler de verilerek tasfiye edilmişlerdir. İdris bin Abdullah'tan sonra, oğlu İdris, babasının yerini almıştır. Ancak II. İdris 828 yılında ölünce, ülke, on üç oğlunun dokuzu arasında ayrı ayrı emirliklere bölünerek parçalanmıştır. Bundan sonra Fas, Endülüs Emevileri ve Fatımiler arasında bir mücadele sahası olmuştur ve Osmanlılar'ın bölgeye gelmesine kadar Fas, sırasıyla Zenate Berberileri, Murabıtlar, Muvahhidler, Meriniler, Vattasiler ve Sa'diler adlı sülaleler tarafından yönetilmiştir.

²⁸ Aynı yer.

Endülüs Emevileri ile Fatımiler arasındaki mücadele sırasında, Zenate Berberileri hakimiyet kurmuşlar ve 11. yüzyılın ikinci yarısında Murâbıtlar güçlü bir devlet kuruncaya kadar da Fas'ı idare etmişlerdir. Murâbıtlar bölgedeki Hârici ve Şîî eğilimlere karşı, Mâliki mezhebine dayanarak geliştirilen dini fikirlerin etkisi altında kalmışlardır. Murâbıtlar'ın lideri Abdû'l Mü'min, Tilimsan ve Oran gibi önemli şehirleri tek tek ele geçirdikten sonra, Hıristiyan tüccarlar için de son derece stratejik bir öneme sahip olan Marakeş'i de alarak, Fas'ın başşehri yapmıştır. Berberi kökenli olan Murabıtlar, Fas'ı kısa sürede denetim altına aldıktan sonra, Cebel-i Tarık'ı da aşarak İspanya'ya geçmişlerdir. Murabıtlar, Fas tarihinde ilk defa kuzeyle güneyi aynı yönetim altında birleştirmeyi başarmışlardır. Yüz yılı aşkın bir süre Fas'ta birlik, barış ve sükuneti sağlamışlardır. Yine bu dönemde ilk defa İslam'ın nüfuzu ciddi anlamda hissedilir hale gelmiştir.²⁹

Murâbıtlar'ın Fas'taki hakimiyetine son veren Muvahhidler de, dini reform adına ortaya çıkarak, 1125'ten itibaren Murâbıtlar'a karşı mücadele başlatmışlardır. İbni Tümer liderliğinde, başlangıçta dini konulardaki fikir ayrılığından kaynaklanan bu karşı mücadele, giderek siyasi otoriteyi hedef almıştır. Atlas Dağları'nda Murâbıtlar'a karşı baş gösteren ayaklanma sonunda yönetimi ele geçiren Muvahhidler, 1147'de bütün Mağrip'i birleştirerek kendi devletlerini kurmuşlardır. Muvahhidler, Fas'ta genel hakimiyeti sağlayabilmişler ve bu durum 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Muvahhidler'in İspanya'da Hıristiyanlar'ın ilerleyişini durdurma çabaları, 1212'de uğranan ağır yenilgiyle boşa çıkmıştır. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Muvahhidler'in askeri gücünün giderek zayıfladığını gören merkeze uzak bölgelerdeki kabilelerde, devletten kopmalar başlamıştır. Önce 1229-1230 yıllarında bugünkü Tunus ve 1239'da da bugünkü Cezayir elden çıkmıştır.³⁰

Kuzeydoğu Fas'ta, küçük çaplı ayaklanmalar gerçekleştiren Zenâte kabilesine mensup Meriniler, 1244'te Meknes'i, 1248'de Fas şehrini, 1255'te Sicilmâse'yi ve 1269'da Marakeş'i ele geçirerek Muvahhidler'in yerine Merini Devleti'ni kurmuşlardır. Fas'taki Merini hâkimiyeti iki döneme ayrılmaktadır: 1269-1358 tarihleri arasında güçlenme ve yayılma, 1358-1465 tarihleri arasında ise gerileme ve çöküş. Birinci dönemin sultanları uzun süre

²⁹ Harekat, a.g.m., s.189.

³⁰ Aynı yer.

görevde kalmışlar, askeri seferlerin yanı sıra hâkim oldukları bölgelerin imarına da önem vermişlerdir. İkinci dönem ise 1358'ten sonraki siyasi yapının yavaş yavaş bozulduğu, iç çekişmelerin ve toprak kayıplarının yaşandığı bir dönem olmuştur.

15. yüzyılın ikinci yarısında, Fas'ta bir yanda hakimiyet kavgaları devam ederken diğer yandan da Portekiz saldırılarına maruz kalınmıştır. Merinilerin son yıllarında vezirliğini ve zaman zaman da sultan naipliği yapan Ebu Zekerriyya'nın oğlu Muhammed, 1472'de Fas'a hakim olarak Vattasiler dönemini başlatmıştır. Ancak Fas topraklarının tamamına hükmünü geçirememiştir. Bir yandan Portekiz saldırıları devam ederken diğer yandan Sa'di ve Haseni (Filali) Şerifleri gibi bazı aileler güçlenmeye başlamıştır.

Sa'diler, 1524'te Merakeş'i ele geçirerek, Vattasiler'e büyük bir darbe vurmuşlardır. 1550'de de Fas şehri Sa'di Şerifleri'nin eline geçmiştir.³¹

³¹ Abdullah Laroqi, **The History of the Maghrib**, Fransızca'dan İngilizce'ye Çev. Ralph Manheim, New Jersey, (tarihsiz) s. 271.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 18. YÜZYILIN SONLARINA KADAR OSMANLI-FAS İLİŞKİLERİ

10. 18. Yüzyıla Kadar Osmanlı-Fas İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin 1517'de Mısır'ı fethinden sonra İfrikiye ve Mağrip olarak adlandırılan Kuzey Afrika'da hakimiyet kurması, Doğu Akdeniz'deki bölgelerinin güvenliğini sağlama isteğinin ve Akdeniz'de Hıristiyan Avrupa devletleriyle siyasi, ticari ve dini rekabetlerinin sonucudur. Garp Ocakları'nın fethiyle, Batı Akdeniz'de Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. Kuzey Afrika kıyılarındaki küçük Müslüman devletler arasında görülen rekabet ve meydana gelen siyasi parçalanmalar, XVI. yüzyıl başlarında batıdan İspanyollar ve Portekizlilerin, doğudan Osmanlıların bölgeye nüfuz etmelerine zemin hazırlamıştır. Böylece bu coğrafyadaki İspanyol-Osmanlı nüfuz mücadelesi sonunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Türk hakimiyetine geçmiş ve Akdeniz'deki üstünlük mücadelesini Osmanlılar kazanmıştır.³²

Osmanlı Devleti'nin bu bölgede nasıl hakimiyet sağladığı ve bölgeyi Avrupalılar'a karşı savunma siyaseti üzerinde kısaca durmak gerekirse: Osmanlı Devleti'nin Mağrib ülkeleriyle teması, özellikle Müslümanları Endülüs'ten çıkardıktan sonra Haçlı zihniyetiyle hareket eden İspanyolların, Cezayir taraflarında bazı bölgeleri (Mersâ el Kebir, Vehran (Oran) ve Bicâye) ele geçirerek Kuzey Afrika için tehlike oluşturmamasından sonra başlamıştır.³³ Kuzey Afrika sahillerinde korsanlık faaliyetlerinde bulunan Oruç ve Barbaros Hayreddin Reis kardeşlerin, 1516'da Cezayir'in ele geçirilmesiyle ve aynı zamanda Osmanlı hâkimiyetine girmeleriyle beraber Osmanlı Donanması daha da güçlenmiş, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında gerçekleştirdiği Mısır Seferiyle de bölgede Türk hâkimiyeti kesinleşmiştir. 1551 yılında Trablus, 1574 yılında Tunus alınarak, buralarda Ocak teşkilatı kurulmaya başlanmış, daha

³² Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, C.13, İstanbul, 1996, s.382-383.

³³ L. Mustafa Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri", *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s.191-192.

sonra bu üç yer Sâlyaneli (yıllıklı) Eyaletler olarak teşkilatlandırılarak, Garp Ocakları kurulmuştur. Böylece 16. yüzyıl başlarından itibaren Cezayir, Trablus ve Tunus, Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir. 17. yüzyıldan itibaren Türkler'in Mağrib'deki nüfuzu yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 18. yüzyılda ise bu ocaklardaki nüfuzu büyük ölçüde zayıflasa da 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Fas ise Garp Ocakları dışında kalmıştır.³⁴

Osmanlı-Fas ilişkilerinin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) başladığı görülmektedir. Bazı dönemlerde ikili ilişkiler yoğunluk kazanmakla birlikte, genelde karşılıklı iyi niyet elçilerinin gelip gitmesi ve hediye alışverişinden öteye geçmemiş ve Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki gücü ile doğru orantılı olarak gelişme göstermiştir.

16. yüzyıldan itibaren Fas'ın siyasi durumuna bakacak olursak; bu yüzyılın ilk yarısında Fas'ın büyük kısmına hâkim olan ve bu süreyi daha çok İspanyol ve Portekiz güçlerine karşı mücadele ile geçiren Vattâsiler'den sonra, yönetimi ele alan Sa'di Şerifleri'nin Sultanı, Mevlây Muhammed, 1550'de Merakeş dolaylarındaki hâkimiyetini daha da genişleterek bütün ülkeye yaymak istiyordu. Fakat Türkler'in kendisine engel olacağını düşünerek Türkler'e karşı harekete geçip, 1550'de Tilimsân şehrini zaptetmiş ve buradaki Türkler'i Cezayir'e sürmüştür. Fas şehrinin yolu üzerinde bulunan Tilimsân şehrinin, ülke topraklarında tam bir hâkimiyet kurabilmek için büyük bir stratejik önemi vardı. Ancak Barbaros'un oğlu olan Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa, bu topraklarda tam bir hakimiyet sağlayabilmek için, günümüzde dahi büyük bir stratejik önemi olan ve Fas şehri yolu üzerinde bulunan Tilimsân'ı, derhal bir ordu göndererek ele geçirmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti, Fas üzerinde daha fazla etkili olabilmek, istediklerini yapmak ve yaptırabilmek amacıyla, iktidarı ele geçirme mücadelesi veren sülaleler arasında taraf olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Fas'ın Sa'diler tarafından ele geçirilişi sırasında (1550) şehirden çıkarılan Ebû Hassûn el-Vattâsi ile hemen temasa geçmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, Mevlây Muhammed es-Sa'di'nin Merakeş'te, Ebû Hassûn el-Vattâsi'nin de Fas şehrinde sultanlık yapmasını istemiş, böylece Fas'ta iki sultan bulunursa ülkeye daha kolay

³⁴ Kuran, "a.g.m.", s.398.

³⁵ Bilge, "a.g.m."

müdahale edileceğini düşünmüştür. Muhammed es-Sa'di Osmanlı Devleti'ne karşı duramayacağını bildiği için, 1554 yılında Lizbon ve Madrid'e elçiler göndererek Türklere karşı Portekiz ve İspanyollardan yardım istediysede başarılı olamamış ve üç yıl sonra 1557'de ölmüştür. Muhammed es-Sa'di ölünce yerine oğlu Mevlây Abdullah geçmiş, Muhammed es-Sa'di'nin Sicilmâse şehrinde yaşayan diğer oğulları Ebû Mervan Abdûlmelik, Ebû'l-Abbas Ahmed ve Abdû'l Mü'min durumdan endişelenerek, Türkler'in nüfuz bölgesi olan Tilimsan'a geçmişlerdir. 1574'te Mevlây Abdullah'ın ölümünden sonra tahta oğlu Muhammed el-Mütevekkil çıkmış, bunun üzerine sultanlıkta hak iddia eden amcası Abdûlmelik ile onun küçüğü Ahmed, önce Cezayir'e sonra da İstanbul'a giderek, III. Murad'dan yardım istemişlerdir.³⁶

Bu esnada 5 firkateyn ve 35 harp gemisinden oluşan bir İspanyol donanması, Kerkene Adaları'na taarruz etmiş ve 300 kadar müslüman esir alarak geri çekilmişlerdir. Bu durum III. Murad'ı çok kızdırmış, İspanyollar'la müttefik bir Fas hükümeti oldukça, bu bölgede (Oran ve Mersalkebir) düşmana darbe vurmanın mümkün olamayacağını bildiğinden, Fas tahtına Türkler'e taraftar bir hükümdar getirilmesi gerektiğini görerek, hemen Fas üzerine sefer açılması ve Abdûlmelik'in Fas tahtına oturtulması için, Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşaya emir vermiştir. Böylece Mevlây Abdûlmelik, Osmanlı Devleti'nin yardımı ile 1575 yılında Fas hükümdarı olmuştur. Bundan sonra ilişkiler dostane bir şekilde uzun yıllar boyu sürmüştür.³⁷

Mevlây Abdûlmelik döneminde, Osmanlı nüfuzunun Fas'a yayılması Portekizliler'i ve İspanyolları rahatsız etmiştir. Diğer yandan Tanca dolaylarına kaçan Muhammed el-Mütevekkil'in devamlı bir şekilde yardım istediği Portekiz Kralı Don Sebastiyân, ordusuyla yanına Muhammed el-Mütevekkil'i de alarak, Tanca yakınlarında Kasrû'l-Kebir denilen yerde Osmanlı desteğindeki Sultan Abdûlmelik'in ordusuyla karşılaşmışlardır (1578). Vâdisseyl adıyla anılan bu savaşta Portekiz ordusunun hemen tamamı imha edilirken, Don Sebastiyân ve Muhammed el-Mütevekkil ile birlikte Ebû Mervan Abdûlmelik de ölmüştür. Abdûlmelik tarafının galip çıktığı bu savaştan sonra, Portekizliler bölgedeki üstünlüklerini kaybettikleri

³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 268; Bilge, a.g.m., s.191.

³⁷ Aziz Semih İler, Şimali Afrikada Türkler, İstanbul, 1936, C.I/II, s.157.

gibi, kendi ülkeleri de bu yenilgiyi fırsat bilen İspanya Kralı II. Philip tarafından veraset bahanesiyle işgal edilmiş ve bu durum 60 yıl kadar sürmüştür.³⁸

Abdülmelik ölünce yerine kardeşi Ahmed el-Mansûr geçmiştir. Yeni sultan, diğer İslam ülkelerine olduğu gibi İstanbul'a da bir heyet gönderip hem elde edilen zaferi, hem de ölen kardeşinin yerine kendisinin geçtiğini bildirmiştir. Ancak Ahmed el Mansûr'un Osmanlı padişahının Kurân-ı Kerim ve bir kılıçtan oluşan tebrik hediyelerini az bularak teşekkür cevabını geciktirmesi, iki devletin arasının açılmasına, hatta Kılıç Ali Paşa kumandasındaki bir donanmanın Fas'a doğru yola çıkarılmasına sebep olmuştur. Fakat Ahmed el-Mansûr hatasını anlayıp kıymetli hediyelerle birlikte en önemli adamlarını İstanbul'a gönderince donanma geri çağırılmış, daha sonra da III. Murad ile Ahmed el-Mansûr arasında kazandıkları bazı zaferleri müjdeleyen karşılıklı tebrikleşme heyetleri gönderilmiştir.³⁹

Öte yandan 16. yüzyıl itibariyle, İspanyollar, İspanya'da kalan Endülüs Müslümanları'nı, Hıristiyanlaştırmak için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. 1500 ile 1524 yılları arasında çıkarılan fermanlarla Müslümanlar'ın zorla vaftiz edilmeleri için çalışılmış ve bu faaliyetler, sonucunda belli oranda başarılı olunmuştur. Bu şekilde Hıristiyanlaştırılan Müslümanlar İspanya tarihinde Moriscos (Moriskolar) olarak adlandırılmıştır. Vaftize boyun eğmeyen Müslümanlar ise ülke dışına sürülmüştür. Hıristiyan idaresi, Moriskolar'ı sürekli gözetim ve denetim altında tutabilmek için, engizisyon mahkemelerini devreye sokmuşlardır ve bu mahkemelerin raporlarında Moriskolar'ın İslam'a olan bağlılıklarını gizlice devam ettirdiklerinin ortaya çıkması üzerine, Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine derinlik kazandırarak 1566-1567'de yeni baskı ve yasaklar uygulamaya konmuştur. Bu uygulama Moriskolar arasında büyük infial uyandırmış ve Gırnata merkezli büyük bir isyanın patlamasına neden olmuştur. İki sene süren bu isyan, çok kanlı bir biçimde bastırılırken, Moriskolar çok büyük işkencelere maruz kalmışlardır ve neticede yarım milyon kadar Morisko, 1609-1614 yılları arasında İspanya dışına sürgün edilmişlerdir.⁴⁰

³⁸ Bilge, a.g.m., s.191.

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler*, C.9, Ankara, 2002, s.393-394.

Osmanlı yönetimi Moriskolar'a yardım için Fransa ile bir ittifak gerçekleştirmeyi istemiştir. Fakat Osmanlılar'ın bu teşebbüsleri sonuçsuz kalınca, Fas'ta hakimiyeti ellerinde bulunduran Sa'dîler hanedanı ile ittifak oluşturma arayışı içine girmişlerdir. Sa'dî Sultanı Abdülmelik zamanında başlayan ve netice veren bu arayış, II. Ahmed el-Mansûr döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu sürecin en somut neticesi, Osmanlı Padişahı III. Murad'ın, sultan II. Ahmed el Mansûr'a gönderdiği bir mektuptur. 1580 (H. 988) tarihli bu mektupta, III. Murad, İspanya'nın Portekiz'i işgal etmek suretiyle Fas için oluşturduğu tehlike karşısında kendi ifadesiyle “ sinesinde taşıdığı İslâmi hamiyetperverliğin sonucu olarak” sultan II. Ahmed'e iki kardeş devlet arasında ittifak anlaşması imzalanmasını ve imzalanan anlaşmanın Kâbe'ye ve Ravza-i Mutahhara'ya asılmasını teklif etmekte ve şu taahhütte bulunmaktadır: “ Şayet bu husus gerçekleşir ve bu bina kurulursa, iki kardeş arasında hiçbir mesele kalmaz. Size üç yüz gemi, iki kara ordusu, atlar ve muhtelif yardımlar göndeririz. Böylece Endülüs'ü fethedersin ve senin sayende bu ülke sıkıntıdan kurtulmuş olur – inşaallah.”⁴¹ Osmanlı Padişahının bu teklifi karşısında, Ahmed el-Mansur'un tutumu veya verdiği cevabın ne olduğunu tespit edemedik. Ancak 1582 yılında Fas elçilerinin gelip, Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet düğününde bulduklarını ve değerli hediyelerle birlikte 4000 altın getirdiklerini bilmekteyiz.⁴² Daha sonraki yıllarda Ahmed el-Mansûr'un halife ünvanını taşımak istemesinden dolayı, Osmanlı-Fas ilişkilerinde zaman zaman gerginlikler olduysa da karşılıklı gidip gelen elçiler sayesinde bu problem de çözümlenmiştir.

Ahmed el-Mansûr'un 1603'te ölümünden sonra, üç oğlundan, Zidan Fas'ta, Ebû Faris Merakeş'te hükümdarlık ilan etmiş, hapiste olan Me'mun da Kaidler tarafından çıkarılınca, bu üç kardeş uzun yıllar iktidarı ele geçirme mücadelesi vermişlerdir. Zidan, İstanbul'a arıza göndererek himaye edilmek istemiştir. Osmanlı hükümetince, bu konuda Cezayir Beylerbeyliğine emirler verilmiş, fakat bundan sonra Cezayir'den güçlü bir ordu çıkarmak zor olduğundan, Zidan yanına Türkler'den gönüllüler toplayarak mücadelesine devam etmiştir. Sonuçta Zidan, 1613'te hakimiyeti ele geçirmiştir.⁴³

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Uzunçarşılı, a.g.e., C.III/II, s.269.

⁴³ İter, a.g.e., s. 199.

Sa'di Şeriflerinin iktidarı, 1660'ta Hasâni Şerifleri'nin iktidarı ele geçirmelerine kadar sürmüştür. 1672'de sultan olan Mevlây İsmail, 1691'de Tilimsan'ı, Türkler'den almaya yeltendiyse de başarılı olamamıştır. Mevlay İsmail 1699 nisanında II. Mustafa'ya bir mektup göndererek Cezayirliler'i şikayet etmiştir. Fakat kendisine, Osmanlı padişahı tarafından, Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki donanmasına yardımcı olmadığı için, şikayete hakkı olmadığı bildirilmiştir. 1703'te Mevlây İsmail Tilimsan'a tekrar saldırmış, ancak şehri alamamıştır.⁴⁴

Oran şehrinin Türkler tarafından zaptedilmesi münasebetiyle, Mevlây İsmail, bir tebrikname ile Sultan IV. Mehmed'in oğlu olduğunu iddia eden bir şahsı, bir sefirle birlikte İstanbul'a göndermiştir. Osmanlı hükümdarları, Fas şeriflerine, "sultan" unvanını vermeyerek Fas hâkimi dediklerinden, Mevlây İsmail, Osmanlı hanedanına mensup olduğunu iddia eden bu adamı İstanbul'a gönderip, padişahı minnet altında bırakmak suretiyle kendi sultanlığını tanıtmak amacını gütmekteydi. Heyet Sakız'a gelince, Teberdar Mehmed Paşa heyeti burada durdurarak, meseleyi İstanbul'a arz etmiştir. Padişah bunu duyunca çok kızarak, adamın öldürülmesini, Fas sefirinin ise, derhal geri gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine, Fas hükümdarı, bu harekete gücendiğini belirten bir mektup yazmıştır. Osmanlı padişahı da mektuba cevaben, Osmanlı hükümdarlarının oğullarının "öteden beri dolaşan şehzadelerden olmadıkları ve gönderilmiş olan şahsın iddiasının yalan olduğundan böyle bir ceza tertip edildiğini" bildirmiştir.⁴⁵

Mevlây İsmail 1727'de öldükten sonra oğulları Mevlây Ahmed ile Abdülmelik birbirleriyle mücadeleye başlamışlardır. Bu esnada Cezayir'den Fas'a gelen bir elçi, çok kıymetli eşya yüklü bir Cezayir gemisinin fırtınadan dolayı, Fas sahillerine sürüklenmiş olduğunu ve mallarının Fas halkı tarafından yağmalandığını dile getirerek, bunun tazminini istemiş ve yeni hükümdarın cülusunu tebrik etmiştir. Aynı zamanda, Cezayir elçisi iki kardeşin kavgasına son vermek için, memleketin kardeşler arasında taksimini teklif etmişse de kabul ettirememiştir. O sırada Cezayirlilerin Fas'a taarruzu, ülkeyi büsbütün alt üst edeceğinden Mevlây Ahmed, elçiye hürmet ve iltifat gösterip, istenilen tazminatı da peşinen ödemiştir. Elçi gittikten kısa bir

⁴⁴ Bilge, a.g.m., s.192.

⁴⁵ İter, a.g.e., C.II, s.19.

süre sonra, Mevlây Abdûlmelik de Marakeş'te hükümdarlığını ilan etmiştir. Bu iki kardeşin birbirleriyle kavgası esnasında daha önce mağlup olup Murabıtların zaviye ve rıbatlarına sığınmış olan hükümdarlar da, nüfuz toplamış olarak kavgaya karışmışlardır. Mevlây İsmail'in öldüğü 1727'den 1757 tarihine kadar, yirmi yıl içinde altıdan fazla sultan birbiriyle mücadele etmiştir. Bunların arasından Mevlây Abdullah bin İsmail, 1747'de Fas'ın kendisine itaatını temin eden şerifler sayesinde, bütün memleketi tek idare altında toplayan hükümdar olmuştur.⁴⁶

11. 18. Yüzyılda Fas'ın Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ticari İlişkileri

Fas'taki İngiliz ticaretinin üstünlüğü, 17. yüzyılın sonlarında, Mevlay İsmail döneminde yerleşmeye başlamış ve 1727'den sonra da artarak devam etmiştir. İki ülke arasındaki alış veriş ilk önceleri yün ticareti üzerinedir. Dokuma sanayisinde, İngiltere'nin diğer Avrupa ülkelerine göre önde gitmesiyle birlikte İngiltere'nin yün hammaddesine olan ihtiyacı artmıştır. Bu durum İngiltere'nin Fas yünleri pazarında ele başı olmasına neden olmuştur. İngiliz tüccarları, Fas'ın Sale ve Tetvan şehirlerinde, yoğun olarak ticaret yapmaktaydılar. İngiltere sanayisinin kalbi olan Birmingham'dan Fas'a demir çubuklar, yünlü kumaşlar, kükürt, kurşun, top için barut ve silahlar getirilmekte ve değiş tokuş yapılmaktadır.⁴⁷

İngiltere, Utrecht Antlaşması'yla birlikte, köle ticareti trafiğinin tekeline de ele almış bulunmaktaydı. İngilizlerin Cebelitarık'ta 1704'ten bu yana var olmaları, İngiliz tekeline imkan veriyordu ve tabii bazı anlaşmalar da, bunu onaylıyordu. Fas ile İngiltere arasındaki 1721'de imzalanmış olan antlaşma, 1728 Tetvan'da John Russel tarafından tamamlanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Faslılar ticaret yapmak için bir ay süreyle Cebelitarık'ta kalma hakkına sahip olmuşlardır. Fas'taki İngiliz mevzuları ise kadı tarafından değil, konsolos tarafından saptanacaktır. İngiliz bölgesindeki Faslı görevliler/hizmetliler vergiden muaf olacaktır. Bu uygulama gelecekte 20. yüzyıldaki "koruma" sistemini başlatacaktır. Gene bu antlaşmaya göre İngiltere, filosunu Fas limanlarından gümrük vergisi ödemedi, pazar fiyatına tedarik

⁴⁶ Aynı yer.

⁴⁷ Jean Brignon, Abdelaziz Amine, Brahim Boutaleb, Guy Martinet, Bernard Rosenberger, Avec la Collaboration de Michel Terasse, *Histoire du Maroc*, Librairie Nationale, Casablanca, 1967, s.277.

edebilecektir. Bu antlaşma (1729, 1734, 1750- 1751) adalet ve mülk edinme gibi sahalarda yeni avantajlarla birlikte tamamlanmıştır.⁴⁸

İngilizlerin, yer yer Fas'ta ayaklanan grupları destekledikleri de görülmektedir. Fas Şerifi ile yapılan anlaşmalara rağmen İngilizler Sale, Tanca ve Tetvan'daki ayaklanmalara destek vermekten çekinmemişlerdir. Mevlay Muhammed, 1756'da bunun farkına vararak "Biz Cebelitarık ile olan komşuluğumuzun bize her zaman zararlı olduğunu sınımış olduk, İngilizler ki bizim dostumuz olduklarını söylemelerine rağmen, bize İspanyol ve Portekizlilerden daha çok kötülük etmişlerdir." diye düşüncelerini ifade etmiştir. İngiliz diplomatlar Mevlay Muhammed'e, Cebelitarık valisinin, krallarının istekleri doğrultusunda hareket etmediğini söylese de, Mevlay Muhammed'i ikna edememişlerdir. Bundan dolayı Mevlay Muhammed zencilerin Agadir'e ihracını da yasaklamıştır.

İngilizler 18. yüzyılın ikinci yarısında Fas ile yeniden antlaşmalar imzalamışlardır. Fakat artık yalnız olmayacaklardır. Çünkü bölge ticareti, 1757'den itibaren yüksek bir serbest rekabet ile tüm Avrupa ülkelerine açılmıştır. Bölgeye barışın geri gelmesiyle, Mevlay Muhammed Fas'ı Atlantik kıyılarına doğru yönlendirmiştir. Ticari ilişkileri resmileştirmiş ve vergi gelirleriyle hazineyi zenginleştirmiştir. Avrupa ülkeleriyle geçmişte yapılan bir çok antlaşma gibi, Essaouira (Mogador) Limanı'nın ön plana çıkmasıyla, bu yeni politikanın ifadesi daha da netleşmiştir.⁴⁹

Essaouira Limanı'nın bazı politik sebeplerden dolayı kazanmış olduğu bu üstünlük gemicilik esaslarıyla açıklanamamaktadır. Çünkü, Fas'taki diğer limanlardan üstün bir yanı yoktur. Kanaldan meydana gelmiş olan bu liman, orta ölçekli gemiler için yeterince güvenlidir fakat, derinliği daha azdır. Kışın güvenliği az olan bu limanda, gemiler kuma saplanabilmektedir. Bir çok limanın genel durumu böyle iken Safi Limanı en iyi durumdadır. Yine de Mevlay Muhammed Essaouira'yı seçmiştir. Çünkü, burayı Sahra kervanlarının geliş noktası ve Avrupalı tüccarların toplanma yeri yapmak istemektedir. 1773 ve 1780'den itibaren

⁴⁸ a.g.e., s.278

⁴⁹ Aynı yer.

Agadir, Fedala ve Larache'de dış ticareti yasaklayarak %2'lik bir vergi indirimi ile Essaouira ticaretini teşvik etmiştir. Böylece, bir noktada yoğunlaşmış olan trafik, daha kolay kontrol edilebilecek, kaçakçılığı denetlemek daha kolay olacaktır.

Limanın açıldığı ilk zamanlarda, yılda sadece 15 gemi gelmekteydi. 1780'lerde buraya 12 ticaret evi yerleşmiştir. Kısa bir süre içerisinde İngiliz, Fransız, Hollandalı, İspanyol binden fazla Avrupalı Essaouira'ya toplanmıştır. 1798'de Essaouira'da 60 geminin suya battığını kaynaklarımız belirtmektedir. Daha sonraki dönemlerde de bu limanın önemi yer yer devam etmekle beraber, 19. yüzyılın başlarından itibaren ticaret, yabancı konsolosların bundan sonra oturacakları Tanca'da yoğunlaşmaya başlamıştır. 1821'de Essaouira, %40'lık bir trafikle, diğer limanlar karşısında, net olarak hala zirvede olmuştur. Essaouira'nın ardından da Rabat, Sale, Tetvan ve Tanca gelmektedir. Larache ve Casablanca ise bu dönemde, dış ticarete yalnızca onunculuğu temsil edebilmişlerdir. Bu esnada Safi, Mazegan, Agadir ise tam bir gerileme dönemindedirler.⁵⁰

1757'de serbest rekabetin başlamasıyla Fas, Avrupa güçleriyle ticari anlaşmaları çoğaltmıştır. Daha önce 1734'te Hollandalılar, İngilizlerle aynı ayrıcalıklara sahip olabilmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Özellikle, 1752'den sonra konsolosları için, bir çok avantajlar elde edebilmişlerdir. 1777'den itibaren de üç yıllık bir savaştan sonra, Larache Limanı'nın tekeline ve buğday ihracatı yapma müsaadesini ele geçirmişlerdir.

Avrupa'nın güney ülkeleri olan, İspanya ve Fransa, kuzey ülkelerinin gerisinde kalmak istemiyorlardı. Bu ülkeler birkaç gün aralıklarla, 1767'de yarım asırlık bir kopmadan sonra, Fas ile yeniden iyi ilişkiler kurmuşlardır. İspanya ile Fas arasında karşılıklı serbest deniz ticareti ve deniz kıyısından uzak balık avlama konularını içeren bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre, Mevlay Muhammed donanmasının onarımı için de İspanyol tersanelerinden faydalanabilecektir. Buna göre İspanya Larache, Tanca ve Tetvan'da konsolosluklar kurabilecektir.

⁵⁰ Aynı yer.

1774-1775 yıllarında İspanya ile Fas arasında iki yıl süren bir savaşa rağmen, 1780 ve 1785'te iki yeni antlaşmayla değiş tokuşların artırımı sağlanmıştır. Kadiz (Cadiz) Limanı Faslılara açılmış, diğer yandan da İspanyollar 1789'da Casablanca'nın tekeline ele geçirmişlerdir. On yıl sonra bu limandan buğday ihracatı imtiyazının onayını elde etmişlerdir. İspanya bu avantajlarını kaybetmemek için gerekirse işi, askeri bir işgale kadar götürmeyi düşünmüştür. Sonraki dönemlerde, Katalonyalı Domingo Badia adındaki bir casusun, Mevlay Süleyman zamanında Fas'a gönderilişi, bunu düşündürmektedir. Her halükârda Napolyon'un İspanya'yı işgali, Fas hakkındaki tüm savaş projelerinin yıkılmasına yol açmıştır.⁵¹

1767'de Fransa, 14. Louis (1640-1715) ile Mevlay İsmail zamanlarında yapılan avantajları yeniden elde etmeye çalışmıştır. Sale'deki konsolosluğun 1718'de kapanmasıyla birlikte, bazı Fransız tüccarlar Safi'ye yerleşmişlerdir. 1757'den önce, Fransızların ticari anlaşmaları sonuçlandırmak için verdikleri çaba, her zaman başarısızlığa uğramıştır. 28 Mayıs 1767'de Fas ile Fransız elçisi Breugnon arasında bir muahede yapılmıştır. Bu muahede 1682'deki antlaşma esas alınarak yapılmıştır. Muahede müzakereleri, genel itibariyle kölelerin geri satın alma fiyatı, el konulan Faslı korsan gemileri hususlarına yoğunlaşmıştır. Bu antlaşma ile Fransa en çok desteklenen ulus statüsünü ve serbest ticaret hakkını elde etmiş bulunmaktadır. Diğer yandan, gümrük vergisi hakkı, konsolosluğun statüsü, Fransız savaş gemilerinin Fas limanlarında kalmaları konusu da özellikle öngörülmüştür. Gene bu muahedeye göre, Fransız konsolosluğu Safi'de kalacak, daha sonra da Rabat'a yerleşecektir. Fransa ile Fas arasındaki ticari antlaşmalar neticesinde, 1795'te Cebelitarık Boğazı, Fas'ın ticari çıkar merkezi haline gelmiştir. 1772'den 1786'ya kadar Fransa'da bulunan Faslı diplomatlar, ticari planlar üzerine hiçbir yenilik getirmemişlerdir. Bununla birlikte politik ve diplomatik alanda Fas'ın şerifi Versailles (Versay)'de Türk sultanına eşit itibar hakkını elde etmiştir.⁵²

Fas ile Avrupalı devletler arasındaki ticaretin nasıl yürütüldüğü ve hangi yöntemlerin izlendiği de önemli bir husustur. Zira o dönemlerin iktisadi ve ticari politikalarını aydınlatması ve ticari ürünlerin neleri kapsadığını göstermesi bakımından bu konu kısaca ele alınacaktır. Yapılan ticari veya siyasi nitelikteki antlaşmalar göstermektedir ki bu antlaşmalar Mevlay

⁵¹ a.g.e., s.280

⁵² Aynı yer.

Muhammed ve Mevlay Süleyman'a hem içeride hem de dışarıda itibar kazandırmaktaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki uluslararası ticaret o güne kadar ulaşılmamış bir gelişme göstermiştir ki Fas da bundan nasibini almıştır. 1767'den 1782'ye kadar değiş tokuşun değeri 7 milyon altın franktan, 17 milyon altın franka ulaşmıştır. 1850'de değiş tokuş miktarı bundan daha fazla orana çıkmayacaktır.

Taraflar arasındaki ticaret, genelde kumaş, baharat ve kağıt ithalatı üzerine iken yeni ürünler de eklenmeye başlamıştır. Bilbao ya da Norveç demiri yerli demirden daha pahalı fakat işlenmesi daha kolaydır. Bu dönemde, Fas'ın üreticisi ve hatta ihracatçısı olduğu kalay, bakır, çanak ve çömlek gibi metalleri, ithal ediyor olması şaşırtıcı bir durumdur. Hindistan'dan ithal edilen çay, 1774'ten itibaren İngiliz ve Hollandalılar tarafından getirilmektedir. Faslılar arasında çay, büyük bir ilgi görmüş ve halk arasında kullanımı, hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte fiyatın çok yüksek olması yüzünden Faslılar az miktarda satın alabilmişlerdir. Fas, bir asır öncesinde şeker ihracatçısı olmasına rağmen, artık kelle şekeri ithal eder durumuna düşmüştür.

Yeni ticaret düzeni içerisinde, ihraç ürünlerine yenileri eklenirken, bazı eski ürünler de giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Eski ürünlerden olan yün, balmumu, deri, badem ve bakır da gerileyen ürünler arasındadır. Bunların yerine, 1767'lerde Haute Chaouia'dan ince yün, sıvı yağ, Essaouira'dan rafine sabun, Kasablanca'dan buğday ihraç edilmektedir. Fas'ın mallarının ihracında ve ithalatındaki en önemli ülke İspanya olup, ticaretinin 4/5'ini buradan yapmaktadır. Fas'ın, İspanya'nın en önemli limanı olan Kadiz'e yakın olması, çok sayıda küçük geminin her gün Fas'a gelmesine imkan sağlamıştır. Biscaya'dan demir, Katalonya'dan ipek işleri ve ticari tekeli sadece İspanya'da olan kırmızböceği, ki bu Fas'ın kırmızı derileri boyamada kullandığı malzemelerdir, İspanya'dan getirilmektedir.

Fransa ile yapılan değiş tokuşlar, Fas'ı Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde zirveye taşımıştır. Bundan dolayı, Fas, aldığı'nın iki misli fazlasını ihraç etmiştir. Fas'ın ticaret yaptığı ülkeler sırasıyla İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda'dır. Fas ile Fransa arasındaki ticaretin büyük bölümü Marseille (Marsilya) üzerinden yapılmaktadır. Bununla birlikte, her iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olan 1780'den 1789'a kadar bile, Fas'ın deniz

ticareti, çok düşük seviyededir ki bu, İspanya ile yapılan ticaretin %3'ne denktir. Buna rağmen bu oran azımsanmamalıdır, zira bu ticaret Sudan ile yapılan kervan ticaretinin dört mislinden daha değerlidir. Fransız İhtilali sonrasında, Avrupada meydana gelen savaşlar ve Napolyon Savaşları, Trafalgar'dan sonra İngilizlerin Cebelitarık Boğazı'nın her iki tarafını işgali, Fransızların İspanya'yı işgali, Fas'ta ekonomik ve ticari yönde büyük krizler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum 19. yüzyılın başlarından itibaren deniz ticaretinin ilerleyişini yavaşlatmıştır ve Fas'taki geleneksel güçlerin ticarete karşı açtığı bir iç savaşın da eklenmesiyle Fas, gerileme sürecine girmiştir.⁵³

12. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fas İlişkileri

Yukarıda belirttiğimiz üzere Mevlây Abdullah 1757'de ölünce, yerine oğlu Mevlây Muhammed hükümdar olmuştur. Babasının dönemindeki olaylar, Mevlây Muhammed için ders olmuştur. Mevlây Muhammed, yeni bir oluşumla otoritesini tekrar inşa etmiş, dini lider olarak, din işlerine daha fazla önem göstermiştir. Mevlây Muhammed halk tarafından sevilen ve desteklenen yerel liderlere yatırım yaparak, bunlara kendini benimsetmek suretiyle, merkezi olmayan bir temele dayalı, yeni bir devlet yapısı kurmuştur. Ordusunu, ülke toprakları üzerinde yerleşmiş vergi muafiyeti olan topluluklardan oluşturmaya özen göstermiştir. Ticareti geliştirerek, tarım üzerindeki vergileri kaldırmak istemiştir. Çünkü gümrük vergileri, devlet işlevi için gerekli minimum ihtiyacı karşılayacaktı. Bu sebeple, politik eşitlikte devrim yapmıştır. Kendinden öncekilerin yaptığı gibi, vergi toplamayı artırmaya çalışmak ve bağımsız ordu ile devleti güçlendirmek yerine, bağımsız bir vergi sistemi getirerek, güçlü orduyu dağıtmaya çalışmıştır.⁵⁴ Mevlây Muhammed diğer taraftan, Safi Limanı'nın ticaretini yükseltmeye ve yeni camii ve mescitlerin binasına çalışmıştır.⁵⁵

Mevlây Muhammed, Fransa ile temasa geçerek, bir muahede yapmayı teklif etmiştir. Bu davranışındaki amacı, Osmanlı sultanıyla aynı derecede bulunmak istemesindedir. Hilafet meselesi, gerek Fas'ın gerekse Osmanlı Devleti'nin çok önem verdiği bir konudur. İter, “ iki

⁵³ Aynı yer.

⁵⁴ Laroqi Abdullah, a.g.e., s.275-276.

⁵⁵ İter, a.g.e., C.II, s.43.

İslam devletinin, hilafet meselesi konusunda, Fas hükümdarlarının şerifliklerine, Osmanlı Sultanları'nın ise kuvvetlerine güvendikleri" görüşündedir. Fas Hakimi Mevlây Muhammed, 1772'den 1786'ya kadar Fransa'da bulunan Faslı diplomatlar ile bu emeline ulaşacaktır. Bu diplomatlar, ticari planları üzerine istediklerini elde edememelerine rağmen, politik ve diplomatik açıdan Versailles (Versay) Antlaşması'yla Fas sultanının, Türk sultanına "eşit itibar hakkını" elde etmişlerdir.⁵⁶

Bununla birlikte, Osmanlılarla aralarında her ne kadar hilafet rekabeti oluyor ise de Fas hükümdarı bazı hediyelerle birkaç adamını İstanbul'a göndererek, bazı denizcilik alet ve edevatı isteğinde bulunmuş ve bütün istekleri, Osmanlılar tarafından yerine getirilerek, adamları memnun bir şekilde geri gönderilmiştir.⁵⁷

Fransızlar, Fas'ın karışık zamanında, Fas ile olan siyasi ilişkileri kesmişlerdir. Çünkü, Fas korsanları Fransızları vurup kırıyor, Cezayir korsanları da Fas bayrağı ile Fransızlara musallat oluyorlardı. Fransızlar, Fas'ın yakınlaşma teklifini kendi gemilerinin güvenliği açısından avantajlı görmüşlerdir ve 28 Mayıs 1767'de Fas ile Fransız elçisi Breugnon arasında muahede yapılmıştır. 1682'de yapılan bu antlaşma ile Fransa en çok desteklenen ulus statüsünü ve serbest ticaret hakkını elde etmiştir. Diğer yandan, gümrük vergisi hakkı, konsolosluk statüsü, Fransız savaş gemilerinin Fas limanlarında kalmaları konusu da özellikle öngörülmüştür. Gene bu muahedeye göre, Fransız konsolosluğu Safi'de kalacak, daha sonra da Rabat'a yerleşecektir. Muahedeyi yapan Fransız elçisi Breugnon'a Mevlây Muhammed'in, "Ümit ederim ki bu muahede Türklerle-Fransızlar arasındaki muahede kadar devamlı olur. Muahedelere riayetsiz olan Cezayir, Tunus ve Dayılarınkine⁵⁸ benzemez" demesi, asıl kaygısının Türk sultanıyla eşit olabilmek olduğunu göstermektedir. Bu antlaşmanın 9. Maddesinde, "Fas ile Cezayir arasında bir savaş olursa, Fransızların tarafsız kalacakları" belirtilmektedir. Mevlây Muhammed bu maddeyi, babasının zamanından beri edinmiş olduğu bir hedefe nailiyet ve bir zafer olarak telakki etmiştir. Görülüyor ki, Fas Şerifinin izlediği dış

⁵⁶ Jean , a.g.e., s.280.

⁵⁷ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsin ül-asar ve Hakâ'ik ül-ahbar*, C.I, İstanbul, 1219., s.217.

⁵⁸ Tunus'un Osmanlılar idaresinde bulunduğu zamanlarda memleketin başında bulunan kişiye verilen ünvanıdır. Ülkenin Türklüğe bağlılığı temin edildikten sonra idare işleri divan adı ile teşkil edilen idareye bırakılmıştır. Bu

politika karmakarışıktır. Kendisi Osmanlılardan çekinmekte ve Cezayir divanıyla anlaşmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda da Fransa ittifakına pek sıkı sarıldığı görülmektedir.⁵⁹

Fransa ile Fas arasındaki ticari antlaşmalar neticesinde 1795'te Cebelitarık Boğazı, Fas'ın ticari çıkar merkezi haline gelmiştir. 1772'den 1786'ya kadar, Fransa'da bulunan Faslı diplomatlar, ticari planlar üzerine hiçbir yenilik getirmemişlerdir. Bununla birlikte politik ve diplomatik alanda, Fas'ın Şerifi Versailles (Versay)'de Türk sultanına eşit itibar hakkını elde etmiştir.⁶⁰

Fas Şerifi Mevlây Muhammed, Ağustos 1766'da Fas donanmasının, Akdeniz'de korsan gemileriyle mücadelesi sırasında ele geçirdiği Dubrovnik ticaret gemilerini, Osmanlı padişahının araya girmesiyle serbest bırakmıştır. Fas Şerifi tarafından, "merkuluların kabahatleri her ne kadar çoksa da Babıalinin arzusu üzerine bırakıldıkları" hakkında bir mektup ve dört at ile başlarında Abdülkerim isimindeki bir kişinin olduğu bir heyet yollanmıştır. Bu heyet, 1767 (H.1181) Mayıs'ında, Fas'a, padişahın verdiği kıymetli hediyelerle dönmüştür. Bunlar arasında toplarla donatılmış ve içinde çok miktarda tekne levâzımatı bulunan bir gemi ile otuz kadar gemi inşa ve top döküm ustası da yer almaktadır. Fas tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanan bu ustalar ölünceye kadar orada kalmışlar ve Sale şehrinde bulunan tersanenin ihyası işinde çalışmışlardır.⁶¹

Mevlây Muhammed'in kız kardeşinin 1768'de Mekke Şerifi ile evlenmesi ve Mevlây Muhammed'in oğullarının hacca gitmesi, iki Müslüman ülke arasındaki ilişkilerin artmasına sebep olmuştur.⁶² 1783 yılında ise Mevlây Muhammed oğlu el-Yezid'i hacca göndermiştir. Fakat burada dikkatimizi çeken bir olay vardır ki Mevlây Muhammed oğlunun çok entrikacı

meclis kendi azası arasından birini Dayı adı ile reis seçer ve memleketi o idare eder. İstanbul'dan gönderilen valiler sadece padişahın temsilcisi sıfatıyla konaklarında otururlardı.

⁵⁹ Jean , a.g.e., s.280.

⁶⁰ İter, a.g.e., C.II, s.43.

⁶¹ Bilge, a.g.m., s.192.

⁶² Bu konuda İter'in kaynak olarak faydalandığı Ebulkasım Ahmedüzzeyani, Fas Şerifi'nin 1768'de iki oğlunu ve bunların çocuklarını, Fas'taki önemli şahsiyetleri ve Mekke Şerifi ile nişanlı olan kız kardeşiyle beraber pek çok kıymetli eşyalarla Mekke'ye gönderdiğini ifade etmektedir. İter, a.g.e., C.II, s.43.

olduğunu düşünerek, yanına vekilharç gibi bir memurdan başka kimse vermeyerek yollamıştır.⁶³

Mevlây Muhammed 1783'te İstanbul'a bir elçi ve mektup göndererek, Maltalıların eline esir düşmüş olan Müslümanların kurtarılması için Malta'ya adamlarını gönderip, mevcut olan "612 esir, 273058 riyale kat olunup" anlaşıklarını, akabinde derhal bu parayı göndermiş olduğunu belirtmektedir. Ancak Maltalıların anlaşmadan cayarak, paralarını geri yolladıklarını, bu esirlerin Osmanlı memleketi ahalisinden olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan devletler arasında şan ve şöhretinin yüksek olduğundan, esirlerin kurtarılması için kendisine yardım edilmesini rica etmektedir. Bahsi geçen paranın İstanbul'a gönderildiğini, bunun Osmanlı Devleti tarafından esirlerin kurtarılması için sarf olunmasını, eğer esirleri geri almak mümkün olmazsa, paranın Mekke ve Medine fukarasına dağıtılmasını yazmıştır. Verilen cevapta, esirlerin kurtarılmasına her zaman çalışıldığı gibi, bu defa da gayret edileceği, fakat mümkün olmazsa Mekke ve Medine ahalisinin, Padişah sayesinde her türlü ihtiyaçtan müstağni olduklarından, bu paranın onlara dağıtılmasının israf olacağı bildirilmiştir. Elçiye İstanbul'da ziyafet verilip, cevapname ve hediyelerle geri gönderilmiştir.⁶⁴

1784 yılında Mevlây Muhammed, yeğeni Abdülmelik bin İdris ile Mekke ve Medine için değerli hediyeler hazırlayarak İspanya gemisiyle Osmanlı Devletine göndermiştir. Aynı zamanda, Osmanlı Padişahı I. Abdülhamid'e de mektup yazarak bu hediyelerin ve bunları götüren heyetin surre emini ile gönderilmelerini rica etmiştir. Bunun nedeni oğlu Yezid'in bunlara el koyacağından korkmasıydı. Nitekim oğlu Yezid, Kahire'de Fas hac kfilesinin gelmesini beklerken hediyelerin deniz yoluyla gittiğini öğrenince derhal Mekke'ye dönmüştür. Bu esnada hediyeler dağıtılmış sadece Yemen hediyeleri kalmıştı. Yezid bunlara el koyduysa da, heyetin valiye müracaat etmesiyle hediyeler, Yezid'in elinden geri alınmıştır. Mevlây Muhammed bunları duyduğunda oğlunu evlatlıktan reddetmiş ve eğer Yezid müracaat ederse kabul olunmamasını Sultan Abdülhamid'e bildirmiştir.⁶⁵

⁶³ Aynı eser.

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Vekâ'i-i Devlet-i Aliye*, C. III, İstanbul, 1309, s.81.

⁶⁵ İter, a.g.e., C.II, s. 44.

1785 yılına gelindiğinde Fas Şerifi tarafından, Cezayirlileri Osmanlı padişahına şikayet için gönderilen bir elçilik heyetine karşılık Seyyid İsmail Efendi Fas'a elçi olarak gönderilmiştir. Gönderilen cevapta Cezayirlilerin yola gelmeleri için gerekli emrin verileceği fakat "Cezayir halkı fariza-i cihadı ifa ile meşgul" olduklarından kusurlarının "af ve iğmazı" yazılmıştır.⁶⁶

Fas Hâkimi Mevlây Muhammed, 1786'da de Fas müverrihlerinden Ebûlkasım Ahmedüzzeyani'nin de dahil bulunduğu bir sefaret heyetini, İstanbul'a göndermiştir. Bu heyetin başında Talib Abbas bulunmaktadır. Maiyetinde Fas'ın İspanya kapı kethüdası Seyyid Mehmed bin Osman ile Darphane Nâzırı Seyyid Ömer de vardır.⁶⁷ Heyet, Fas hâkiminin mektubunu ve bir tehli kitabi ile gemiler, barut, harb edevatı, saat ve birkaç sandık fağfur ve billur eşyadan ibaret olan hediyelerini sunmuştur.⁶⁸ Mevlây Muhammed'in gönderdiği mektupta, Malta'daki müslüman esirlerin kurtarılmasından bahsedilip, Cezayirlilerin zulüm ve tecavüzlerine bir son verilmesine dair ricası yer almaktadır. I.Abdülhamid gelen sefaret heyetini 24 Ağustos 1786 (28 Şevval 1200) tarihinde merasimle kabul ederek, yakın bir ilgiyle karşılamıştır.⁶⁹ Abdülhamid "kardeşim" hitabıyla andığı Fas Şerifi Mevlay Muhamed'e Hazreti Peygamber soyundan olduğu için muhabbet duyduğunu ve ondan "kafirlerle" karşı dua etmesini beklediğini söylemiştir. Elçi, halife olarak büyük bir hürmetle dizlerini öptüğü Abdülhamid'in her yerde hissedilen otoritesinden ve kabulde gördüğü ihtişamdan etkilendiğini seyahatnâmesinde bahsetmektedir. Ahmedüzzeyani'ye Yeniçeri Ağası'ndan Defterdar'a, Çavuşbaşı'ndan Tersane Emini'ne bir çok devlet adamı ziyafet vermişlerdir.⁷⁰ Padişahın para temini için herkese danıştığı ve görülen ihtiyacın dile getirildiği yine elçinin sefaret notlarında belirtilmiştir.⁷¹

⁶⁶ Unat, a.g.e., s.137.

⁶⁷ Unat, a.g.e., s.137.

⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s.272.

⁶⁹ İstanbul'a gelen Fas elçilerine, önceki yıllara nazaran daha fazla iltifat edilmesi ve alaka gösterilmesinin nedeni Rusya'ya karşı açılması düşünülen sefer ve girilen mali krizdir. Nitekim gelen ilk Fas'lı heyetin başındaki Seyyid Mehmed Tahir bin Osman, Cezayirlilerden şikayetlerini ihtiva eden nameyle ve Malta'daki müslüman esirlerin fidyeleri için 274 000 riyalle İstanbul'a geldiğinde padişaha sunulacak hediyelerin önemli bölümünü zâyi ettiğinden kabuledilmemiş, elçi ve beraberindekiler ülkelerine dönmeyip Mısır'a kaçmışlardır. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul, 2001, s.213-214.

⁷⁰ a.g.e., s.212.

⁷¹ Elçi Ebûlkasım Ahmedüzzeyani daha sonra, 1792'den itibaren Osmanlı ülkelerinde seyahate başladığında bir misyonu yoktu ve bu gezilerini anlattığı eserinde Osmanlıların dini çoğulculuğuna, otoritelerin pragmatik

Öte yandan da, Kırım'ı kurtarmak için Osmanlıların Ruslara açtıkları savaşa, Avusturyalıların da Osmanlılar aleyhine katılması, ülkeyi bu savaşa sokmakta çok ısrar etmiş olan Sadrazam Yusuf Paşa'yı savaştan galip çıkmak için birtakım siyasi tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin maddi yardım beklediği kaynaklar arasında Fas'ın da özel bir yeri vardır. Dolayısıyla geri dönen elçiyle birlikte, Fas'a Ahmed Azmi Efendi gönderilmiştir.⁷² Görüleceği üzere 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Fas ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak, Fas ile Avrupalı Hıristiyan devletler arasındaki ilişkilerin de hızlı bir şekilde yoğunlaştığı görülmektedir. Osmanlı-Fas ilişkilerinin, her iki devletin aynı dini paylaşmasından dolayı ortak semboller olan Hilafet, Hac, Kuzey Afrika'da başta Cezayir olmak üzere, Osmanlı hakimiyetinden duyulan rahatsızlık ile Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri üzerinde odaklandığını görmekteyiz.

Ahmed Azmi Efendi, İstanbul'a dönerken Mevlây Muhammed, beraberinde bir çok hediyelerle Mehmed Tahir Finiş'i göndermiştir (1788). Osmanlı sadrazamı Koca Yusuf Paşa, ordu ile Rumeli'ye çıkmış olduğundan, elçi bir süre beklemek zorunda kalarak Recep ayı sonunda Sadrazam'ın dönmesiyle, divana çıkıp, name ve hediyesini takdim etmiştir. İki ay sonra da cevap namesini alıp geri dönmüştür.⁷³

1789 yılında Rusya ve Avusturya Savaşları sırasında Mevlây Muhammed, Sultan Abdülhamid'e kaptan paşasının oğlu Berkas el-Hac Mekki ve Kaid Mehmed bin Abdullah'ı, bir mektup ve dört gemi ile ve Malta'dan kurtardığı 536 esir ve Haremeyn-i Şerifeyn'e on senede taksitle dağıtılmak üzere 5000 sebiyke (külçe) altın göndermiştir.⁷⁴ Gene aynı seferle birlikte, Fas'tan İstanbul'a, Dubrovnik gemileriyle 3000 kantar güherçile ve 1000 kantar da barut gelmiştir. Buna cevap olarak, 5000 altının geldiğini ve bunların, Surre ile Haremeyn'e

tavırlarına, diplomasi ve esneklik ile kendi zaaflarını giderdiklerine dair yorum ve bilgiler bulunmaktadır. Detaylı bilgi için Bkz. a.g.e., s.214 ; Abdurrahman el Moudden, "Osmanlı topraklarında dini Çoğulculuk: Kuzey Afrika", **Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, haz. İslami İlimler araştırma Vakfı, Editör: A. Özcan, İstanbul, 2000, s.91-93.

⁷² Aynı eser.

⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.IV, s.51.

⁷⁴ BOA., Mühimme Defteri, nr.187, s.8 ; Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 20, Gömlek No: 953.

gönderileceğini ve 1000 kantar barutla 536 esirin de ulaştığını bildiren name-i hümayun, 1790 (H.1204 senesi Cemaziülahir)'da Kaid Muhammed bin Abdullah ile Fas'a gönderilmiştir.⁷⁵

İkinci defa olarak, Fas hakimi, 1790 (1204) senesinde vüzerasından Tahir bin Abdülhak'la harameyn fukarasına dağıtılmak üzere 1000 sebiyke altın göndermiş ve bu paranın surre emini ile kendi tarafından gönderilen Seyyid Ali Yüşşibâni vasıtasıyla, mahalline ulaşması ve gereğince defter sahiplerine dağıtılmasını rica etmiştir.⁷⁶ Fakat Fas Şerifi'ne külçelerin dağıtımı için sikke haline getirilmesi gerektiği haberi iletilmiştir. Ancak bu arada vefat eden Mevlây Muhammed'in yerine geçen oğlu Mevlây Yezid'in, altınları geri istemesi üzerine yardım gerçekleşmemiş ve darphânedede sikke yapılmak üzere bekletilen külçeler, Aralık 1790'da geri gönderilmiştir.⁷⁷

⁷⁵ BOA., MD., nr. 187, s.10 ; HH., Dos. No: 187, Göm. No: 8838 ; Name-i Hümayun, defter 4, s.6.

⁷⁶ BOA., MD, nr. 187, s. 8, NH, Defter 4, s.17.

⁷⁷ Bilge, a.g.e, s.192.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SEYYİD İSMAİL EFENDİ'NİN FAS ELÇİLİĞİ

20. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a Elçi Olarak Gönderilmesi

1757'de Fas Şerifi olan Mevlay Muhammed, zaman zaman İstanbul'a elçiler ve hediyeler göndererek, Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini kuvvetlendirmek ve bu suretle elde edeceği sempatiden yararlanarak Osmanlı Devleti'ne kendi düşüncelerine yarayacak işler yaptırmaya çalışmak siyaseti gütmüştür⁷⁸ Cezayirlilerin, Fas şerifinin isyan edip kendisine sığınan oğullarını kabul etmesi ve Cezayir'e hediye getiren bir kervanın yağmalanmasını bahane ederek, Fas'a tâbi bazı kabileleri yağmalamaları üzerine, Mevlây Muhammed, Cezayirlileri Sultan Abdülhamid'e şikayette bulunan mektupla beraber, İstanbul'a defalarca mektup göndermiştir.⁷⁹ Aynı gündemle Fas Şerifinden elçi ve hediyelerin gelişi, tekrar tekrar Cezayirlilerden şikayetlerinin bildirilişi ve bunlara gönderilecek olan cevabnamelerin kaleme alınışı dönem boyunca da devam etmiştir.⁸⁰ Aynı nedenlerle İstanbul'a gelmiş olan bir elçilik heyetinin geriye dönüşü sırasında, Babialı tarafından, bir elçi gönderilmesi uygun görülerek, devrin ulemasından Seyyid İsmail Efendi Fas'a, elçi olarak tayin edilmiştir.⁸¹ Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a elçi

⁷⁸ Bilge, a.g.m., s.192.

⁷⁹ İter, a.g.e., C.II., s.44.

⁸⁰ Sarıcaoğlu, a.g.e., s.213 ; NH, IX/I. defter, s.72, 125-126,152,190, NH., IX/II. defter, s. 174, 180, 185-187, 192, 199-203 ; NH., XVII. defter, s.121-123, 138.

⁸¹Unat, Fas'tan gelen elçilik heyetinin başında Fas Şerifi'nin damadı olan Abdülmelik'in bulunduğunu işaret etmektedir, referans olarak ta Ahmed Cevdet Paşa'yı ve İter'i göstermektedir. Fakat Ahmed Cevdet Paşa, Unat'ın bahsettiği elçilik heyetinin başında Talip Abbas'ın bulunduğuna işaret etmiştir.. İter de, ünlü Fas Tarihçilerinden Ebulkasım Ahmedüzzeyyani'nin de içinde bulunduğu bu elçilik heyetinin 1786 (1200) senesinde İstanbul'a geldiklerini, başlarında Talib Abbas'ın bulunduğunu Fas Şerifi'nin mektubunu ve tehlik kitabı, gemiler, barut, harp edevati, avani ve saatten ibaret olan hediyeleri Osmanlı padişahına takdim ettiklerini belirtmiştir. Mektupta Malta'daki Müslüman esirlerin kurtarılması ve Cezayirlilerin Fas halkına yapmış oldukları zulme bir son verilmesine dair istekleri yer almaktadır. Her üç kaynağımızda da tüm bilgiler tutarlı olmakla beraber yalnızca Talib Abbas ile Abdülmelik isimleri arasında çelişki bulunmaktadır. Diğer yandan önemli bir nokta, Unat bu bahsedilen elçilik heyetinin Fas'a geri dönüşü esnasında Seyyid İsmail Efendi'nin bunlarla beraber Fas'a gittiğini iddia etmiştir. Fakat Ahmet Cevdet Paşa elçilik heyetinden bahsederken, Seyyid İsmail Efendinin Fas'a bunlarla beraber gittiğine dair bir bilgi vermemiştir. İter'in eserinde de Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a gidişine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sarıcaoğlu sözünü ettiğimiz elçilik heyetinin, tersine, Seyyid İsmail Efendi'nin Fas elçiliği dönüşü esnasında Fas Şerifi tarafından karşılık olarak gönderildiklerini belirtmiştir. Ve bunların İstanbul'a geliş tarihlerini de tam olarak

olarak gitmesi dışında, şu ana kadar Osmanlı kaynaklarında hiçbir bilgiye rastlanamamıştır. Osmanlı elçilikleri üzerinde yapılan araştırmalarda da bu elçinin hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönem hakkında bilgi veren Ahmed Cevdet Paşa Tarihinde bile, Seyyid İsmail Efendi hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.⁸²

Seyyid İsmail Efendi'nin isminden yola çıkarak ve takririnde de göreceğimiz gibi Fas Şerifi olan Mevlay Muhammed'in ona "Şerif İsmail" diye hitap ettiğini, gene takrirden "Sülale-i Nebeviyyeden olman" gibi ifadeler kullandığını göz önünde bulundurarak, onun seyyidlikten geldiğini düşünebiliriz.⁸³

Seyyid İsmail Efendi'nin 16 Ocak 1785 (15 Rebiyyülevvel 1200) tarihli takriri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No: E 4994 numaraya kayıtlıdır. Seyyid İsmail Efendi'nin takriri iki sayfadan oluşmaktadır. Bu takrir genel itibarıyla Faslilar ile Cezayirliiler arasındaki anlaşmazlıkların Fas Şerifi tarafından dile getirilmesi üzerine kuruludur.

Takrirden, Seyyid İsmail Efendi, Fas Şerifi Mevlay Muhammed'in daha önce de Babîâli'ye defalarca mektup gönderip Cezayir halkından şikayetçi olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık Babîâli, Cezayirliiler cihad ile uğraştıklarından kendilerinin affedilip bu hallerinin hoş görülmesini bildiren bir cevap yazmıştır.⁸⁴ Fakat özde, bu elçilik vasıtasıyla verilen mesaj ve takrimimizin genel anlamda ifadesi: Osmanlılar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım'ın elden çıkmasını kabullenemediğinden, Rusya ile tekrar savaşa girme olasılığı yüksek görünmekteydi. Osmanlı Devleti bunun bilincinde olduğundan, Faslilar'ın yapabilecekleri yardımlara bir alt yapı oluşturması için, müslüman bir ülke olan Fas ile dostluk bağlarını kuvvetlendirme isteğidir. Aynı zamanda Faslilar'ın da Cezayir ve Tunuslular'la olan meselelerinde Osmanlıları müdahil görme isteklerini kapsamaktadır.

vermiştir. Buna göre heyet, 24 Ağustos 1786 (28 Şevval 1200) İstanbul'a ulaşmıştır. İtere göre, Osmanlı padişahının Fas elçisine yazdığı cevabın, gelen elçilik heyetine verildiğine dair bilginn bulunduğu name-i hümayun 19 Ekim 1786 (25 Zilhicce 1200) tarihli dir. Ahmedüzzeyani seyahatnamesinde İstanbul'da yaklaşık 100 gün kaldıklarını belirttiğinden tarihlerde bir tutarsızlık yoktur. Aksi takdirde Unat'ın iddia ettiği gibi Seyyid İsmail Efendi'in bu elçilerle beraber Fas'a gittiğini esas alırsak Seyyid İsmail Efendi'nin kendisinin yazmış olduğu takrirden tutarsızlık olduğunu göreceğiz. Çünkü çünkü takrir 16 Ocak 1785 (15 Rebiyyülevvel 1200) tarihinde yazılmıştır. Daha fazla bilgi için Bkz. Sarıcaoğlu, a.g.e., s.213 ; Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, 1992, s.137; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.III., s.272; Aziz Semih İter, a.g.e., C.II, s.44.

⁸² Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.II., s.272.

⁸³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E.4994, Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1, Parağraf.1.

21. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'a Yolculuğu ve Fas'ta Karşılanması

Seyyid İsmail Efendi'nin, I. Abdülhamid tarafından Fas'a elçi olarak tayin edilmesinden sonra, Osmanlı padişahı tarafından, götürmekle görevlendirildiği name-i hümayunu ve Kaptan-ı Derya Hasan Paşa tarafından hazırlanan hediyeleri alarak, Fas'a hareket etmiştir. Name-i hümayun ve hediyeleri Sadrazamdan değil de Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'dan alarak gitmesinin sebebi, o esnada İstanbul'da sadrazamın bulunmamasıdır. Çünkü sadrazam Şahin Ali Paşa'nın azli üzerine, Koca Yusuf Paşa sadrazam olarak tayin edilmiş, fakat henüz kendisi İstanbul'a gelmemiştir. Bu süreçte, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa sadaret kaymakamlığına atanmış olmakla beraber, Fas'a gidecek olan name-i hümayun ve hediyeleri elçi Seyyid İsmail'e takdim etmiştir.⁸⁵ Seyyid İsmail Efendi'nin İstanbul'dan Fas'a hangi tarihte ve nasıl hareket ettiği hakkında kendi takririnde ve diğer kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Seyyid İsmail Efendi'nin yazmış olduğu takririnin 16 Ocak 1786 (15 Ra. 1200) tarihli olması itibariyle kendisinin 1785 yılı ortalarında Fas'a gitmek üzere yola çıktığını söyleyebiliriz.

Seyyid İsmail Efendi, bir gemi ile İstanbul'dan hareket ederek, denizyoluyla Fas sahiline ulaştığını belirtmektedir. Yolculuğun kaç gün sürdüğü hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte yolculuk süresinin diğer bölge ülkelerine yapılan yolculuklarla karşılaştırdığımızda tahminen bir ay civarında olması gerekmektedir.⁸⁶

22. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas Şerifi Tarafından Kabulü ve İlk Gözlemleri

Seyyid İsmail Efendi, Fas'ta karaya çıktığı yerin adını belirtmemiştir. Fakat biz buranın Tetvan olduğunu tahmin etmekteyiz. Seyyid İsmail Efendi, takririnde, İskele Emmini'nin, kendisinin buraya gelişini Mevlay Muhammed'e bildirdiğini kaydetmektedir. Bir kaç gün dinlendikten sonra Fas Şerifi'nin mihmandarı iki yüz nefer süvari ile gelerek Seyyid İsmail

⁸⁴ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1, Parağraf.1.

⁸⁵ Unat, a.g.e., s.138.

⁸⁶ Melek Öksüz, *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1998, s.43.

Efendi'yi karşılayıp, kendisine yollarda ikramda bulunarak, Fas'ın merkezi olan Rabat'a, Mevlay Muhammed'in yanına götürmüştür.⁸⁷

Seyyid İsmail Efendi, Rabat'a ulaştığı sırada, Fas Şerifi'nin, geniş bir alanda divan toplantısını at üstünde idare ettiğini görünce şaşırıldığını, böyle bir durumun ise Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin adetlerine uygun düşmediğini dile getirmiştir.⁸⁸ Bu divan sırasında Fas askerlerinin ve devlet ricalinin, Mevlay Muhammed'in etrafında ayakta durduğunu, herhangi bir şikayeti olan veya herhangi bir meseleyi gündeme getirmek isteyenlerin durumlarına göre meyve ve yumurta gibi yiyeceklerden, Fas Şerifi'ne hediye olarak takdim ettikleri ve bu suretle maruzatlarını dile getirdiklerini belirtmiştir. Seyyid İsmail Efendi, bunun yanında bazen komşu ülkelerden gelen elçilerin bile bu şekilde görüşme yaptıklarını yazmıştır.⁸⁹

Seyyid İsmail Efendi, Mevlay Muhammed'in merkezi olan Rabat Kalesi'nin çok sağlam inşa edilmiş olduğunu, hatta kendisinin bu kalenin bir burcuna seccadesini serip sahradaki askerleri seyrettiğini ve sonra da kendisine tahsis edilmiş olan konağa yerleştirildiğini ve burada zaruri ihtiyaçlarının karşılandığını ifade etmektedir. Seyyid İsmail Efendi Rabat'ta kendisine tahsis edilen konakta dinlendikten sonra, Cuma günü Mevlay Muhammed'in inşa ettirmiş olduğu büyük ve güzide bir yapı olarak tarif ettiği Cami-i Cedid'de Cuma namazını eda etmiştir.⁹⁰

23. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'la İlgili Değerlendirmeleri

Fas Şerifi Mevlay Muhammed, bir Cuma namazı sırasında, Osmanlı elçisini huzuruna davet etmiştir. Seyyid İsmail Efendi, bu kabul sırasında I. Abdülhamid'in name-i hümayununu iki yüzden fazla ulema ve fukahadan oluşan heyetin önünde Fas Şerifi'ne takdim etmiştir. Bunun üzerine Fas Şerifi Mevlay Muhammed, I. Abdülhamid'in namesini

⁸⁷ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf.1.

⁸⁸ Osmanlılar'ın divan teşkilatı incelendiğinde, At divanı adı verilen ve sefer esnasında at üzerinde yapılan bir divan şekline rastlanmaktadır. Fakat bu görüldüğü gibi sadece sefer esnasında uygulanan bir durumdur. Osmanlılar'da divan teşkilatı ilk defa Orhan Bey zamanında kurulmuş olup Fatih Sultan Mehmed'in, divan toplantılarına katılma geleneğine son vermesiyle daha sonra pencere arkasından takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, bu günkü Bakanlar Kurulu gibi çalışan Divan-ı hümayun önceleri divanhanede toplanırken daha sonra Kanuni zamanında yapılmış olan Kubbealtı denilen yerde toplanmaya başlanmıştır.

⁸⁹ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf.1 .

⁹⁰ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf.1.

özenle alıp başına koymuş “*Allahümme’n-sur Sultâne’l-muvahhidin es-Sultan Abdülhamid*”⁹¹ duasında bulunmuştur.⁹²

Seyyid İsmail Efendi bu görüşme sırasında, cemaatten birinin minberde Hazreti Peygamber’in cihat hadislerinden bahsederken, Fas ulemasına hitaben; “Cezayir halkının hak yolundan çıkmış, günahların her çeşidini işleyen, ümmet-i Muhammed’e sürekli zulm ve haksızlık eden, Peygamber sülalesinden olan kızları esir gibi satan, müslümanlara yüz çevirip, zararlı davranışları huy edinmiş bir topluluk olarak gördüklerini” dile getirdiğini belirtmektedir. Yine bu esnada, Mevlay Muhammed, Seyyid İsmail Efendi’ye Cezayir yönetimini kastederek, “Tunus’a bir süre önce savaş açıp Müslüman kanı dökmüş olduklarından, bunlar mürtetler ve kâfirler hükmünde değil midirler? Ne dersiniz?” diye sormuştur. Seyyid İsmail Efendi buna cevap olarak, “günah işlediği için Müslümanların kafir sayılmayacağını, amelin imanın bir şartı olmadığını, ehl-i sünnet ve cemaatinin itikadının da bu şekilde olduğunu, tüm kelim kitaplarında da bu şekilde yer aldığını” söyleyip, “buna ters düşecek ehl-i sünnetin söylediği bir söz ve bir delil varsa ulema efendiler beyan etsinler.” diye ekledikten sonra, “Cezayir halkı mücahitler ve gazilerdir, içlerinden günah işleyenler varsa da bir çoğu şeriate boyun eğen din kardeşlerimizdir.” demesi üzerine, Seyyid İsmail Efendi’nin söylemiş olduklarını Fas uleması da başlarıyla tasdik edince, Mevlay Muhammed’in, bu duruma çok canının sıkılmış olduğunu ve sarayına dönmüş olduğunu Seyyid İsmail Efendi takririnde özellikle vurgulamaktadır.⁹³

Gerçekten Mevlay Muhammed bu duruma çok içerlemiştir ki, iki gün sonra Mevlay Muhammed, kendisine takdim edilen namelerin dahi dokundurucu sözlerle dolu olduğunu düşünerek, Seyyid İsmail Efendi’nin dönüş saatini de bildiren bir mektubu kendisine yollamıştır. Bir diplomat olarak Seyyid İsmail Efendi, görüşmelerin bu şekilde kesilmesini içine sindirememiş olacak ki, hemen karşı atağa geçerek kritik ve gergin bir ortamda yapılması gereken en doğru şey olan diyalogun tekrar başlatılmasını sağlamıştır. Sanki, Cami-i Cedid’deki, bu gerginliğe sebep olan konuşmasının şahsi fikri olduğunu belirtircesine “Devlet-i Aliye’nin muradı böyle değildir.” diyerek gündemi tekrar değiştirmeyi başarmıştır.⁹⁴

⁹¹ Allahım, senin birliğine inananların sultanı, Sultan Abdülhamid’e yardım et!

⁹² Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf.2.

⁹³ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 2.

⁹⁴ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 2.

Seyyid İsmail Efendi'nin, Babıâli'nin Cezayir halkına, kendi padişahımıza itaat eder gibi Mevlay Muhammed'e de itaat etmelerini emrettiğini ifade etmesi, Fas Şerifini rahatlatmaya yetmiştir. Yetenekli ve birikimli bir kişiliğe sahip olan Seyyid İsmail Efendi bir diplomat olarak kendisinin dönüştü Cezayir'e uğrayıp, onlara tembih edeceğini Fas Şerifi'ne belirtmesi üzerine, Fas Şerifi'nin yumuşamasını sağlayıp, durumu ustalıkla düzeltilmiş olduğunu görmekteyiz. Daha sonra yapılan divanların birinde, Seyyid İsmail Efendi, Kaptan-ı Derya tarafından Mevlay Muhammed'e hediye olarak gönderilmiş olan mızrağı "İnşallah cihad için kullanırsın" diyerek takdim edince, Mevlay Muhammed sırtındaki çuka bornozunu çıkararak Seyyid İsmail Efendi'ye giydirmiştir.⁹⁵

Seyyid İsmail Efendi, Fas Şerifi'nin, Sultan I. Abdülhamid'i dua ile anarak "Ben ona muti ve münkat oldum, malım mülküm O'nundur. O, benim efendimdir." dedikten sonra "Allahümme'n-sur Seyyid-i vekfa Sultan Abdülhamid"⁹⁶ duasıyla ricali ve ulemasının huzurunda üç-dört defa secde eder gibi atının boynuna kapanmış olduğunu beyan etmektedir.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin, İslam devletleri ile olan diplomatik ilişkileri ile Müslüman olmayan Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Genelde Müslüman ülkelere, ilmiye sınıfından olan kadı, müverrih ve katip gibi şahısların elçi olarak gönderildiklerini görmekteyiz. Yine Osmanlı Devleti ile Müslüman devletler arasında yapılan yazışmaların diplomatikası bakımından da bazı farklılıklar vardır. Osmanlı Devleti'nin yabancı hükümdarlara gönderdiği namerde kullanılan diplomatik üslubun, Lale Devri'nden başlayarak değiştiğini görmekteyiz. Lale Devri'nden önce Müslüman olmayan devletlerle görüşmeler yapılırken, Osmanlı padişahı için dua cümlesi kullanılmamakla beraber, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği name veya name-i hümayunlarda yabancı hükümdarlar için duada bulunulmaktaydı.⁹⁸ I. Mahmud'un İmparatoriçe Maria Theresa'nın kocası Franz Stefan'a gönderdiği name-i hümayun örneğinde, onun için elkab kısmı yazıldıktan sonra "Hatema'llahu avakıbehû bi'l-hayri ve'r-reşâd ve ahsena ileyhi tarika's-savâb ve's-sedâd canibleriyle..." şeklinde dua

⁹⁵ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 2.

⁹⁶ Allahım, Sultan Abdülhamid'e yardım et ve onun bahtını kuvvetlendir.

⁹⁷ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 2.

edilmektedir.⁹⁹ Müslüman bir ülke olan Fas ile Osmanlı Devleti'nin yazışmalarında ise dua kısmına, karşılıklı rastlanmaktadır.

Seyyid İsmail Efendi takririnde, hem Mevlay Muhammed'e, hem de halka dair dikkate değer gözlemler yapmıştır. Dolayısıyla bu takrir, Fas'ın sosyal ve kültürel tarihini aydınlatması bakımından da önemli bir kaynaktır. Takririmiz Mevlay Muhammed'in çok sade bir giyim tarzını seçtiğini ve hayatını çok sade yaşadığını belirtmektedir. Öyle ki; Seyyid İsmail Efendi, bu takrirden, Mevlay Muhammed'in halkın içinde gezerken başına bir gölgelik tutulduğunu, halkın bu gezi sırasında onunla doğrudan görüşebildiğini ve halkına adaletli bir şekilde davrandığına dair gözlemlerini aktarmaktadır.¹⁰⁰

Seyyid İsmail Efendi, Fas Şerifi Mevlay Muhammed'in, etrafında olan kişilerin ailelerine, çocuklarına ve akrabalarına varıncaya kadar hepsinin isimlerini ve hallerini tek tek sorduğunu belirterek, bu durumu tuhaf bulduğunu vurgulamıştır. Yine takrirden, Mevlay Muhammed'in mütevaziliği, zengin ve fakir ayırt etmeden herkese eşit davrandığı, kendisini ibadete adanmış, fıkıh, hadis ve tefsir ilimleri üzerinde bilgi sahibi olan bir insan olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Seyyid İsmail, Mevlay Muhammed'in sosyal ve kültürel yanlarından başka, ülkesinin her tarafını mamur hale getirmeye gayret ettiğini, mali ve askeri disiplini sağladığını, hazinesinin bolluğunu ve askerlerinin çokluğunu vurgulamaktadır.¹⁰²

Mevlay Muhammed'in siyaseten de, hem Müslüman ülkelerle hem de Hıristiyan ülkelerle iyi ilişkiler içerisinde bulunmaya itina gösterdiğini görmekteyiz. Seyyid İsmail Efendi takririnde Tetvan İskelesi'nde dört ay bulunduğunu belirterek burada bulunan gayri müslim ülkelerin konsolosları ve elçilerinin tavırlarından, Mevlay Muhammed yönetiminden memnun olduklarını anladığını belirtmektedir.¹⁰³

⁹⁸ Güler Bayraktar, "Tarihte Osmanlı-Fas İlişkileri, Seyyid İsmail Efendi'nin Fas Sefaret Takriri", **Türkler**, Ankara, 2002, C.12, s.595.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Diplomatasına Ait Ahitname-i Hmayun ve Mektup Tahlilleri", **OTAM 7**, Ankara, 1996, s.217-251.

¹⁰⁰ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf. 2.

¹⁰¹ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf. 2.

¹⁰² Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf. 2.

¹⁰³ Seyyid İsmail Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1. Paragraf. 2.

Fas'ta bakır, barut ve güherçile gibi metâların bol bulunduğundan söz eden Seyyid İsmail Efendi, Fas Şerifi'nin, Sultan I. Abdülhamid'e, başta para olmak üzere bakır, barut ve güherçile gibi maddelerden, kendisinden ne isterse vereceğini, "malım mülküm onundur" diyerek elinden geleni esirgemeyeceğini belirtmektedir. Tüm bunlara rağmen Seyyid İsmail Efendi, takririnde, Mevlay Muhammed'in gerek hal ve hareketlerinde, gerekse sözlerinde bir gizem sezinlediğini, dolayısıyla da bunu anlatmayı sadakat borcu olarak gördüğünü belirtmektedir.¹⁰⁴

Gerçekten de Seyyid İsmail Efendi'nin tahmininde yanılmadığını göreceğiz. Çünkü kendisinden sonra Fas'a elçi olarak gidecek olan Ahmed Azmi Efendi, Osmanlı-Rus Savaşı münasebetiyle, Osmanlı Devleti için Fas'tan yardım istemiş, fakat Fas Şerifi Mevlay Muhammed tarafından, Osmanlı Devleti'nin bu isteğine hemen karşılık verilmemiştir. Cezayir ile aralarındaki sorunun henüz çözülmemiş olması bahanesiyle, yardım daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

Seyyid İsmail Efendi'nin Mevlay Muhammed'in hal ve hareketlerinde bir gizem sezinlemesi, onun ileri görüşlü bir diplomat olduğunu göstermektedir. Fas Şerifi'nin, hazine, mal, bakır, barut ve güherçile" gibi şeylerden vermeyi vaat ettiği halde, daha sonra bunu gerçekleştirmemesi, Mevlay Muhammed'in sözlerinde samimi olmadığı anlamına gelmekle beraber, az önce de belirttiğimiz gibi bu durum, Seyyid İsmail Efendi'nin ileri görüşlü bir diplomat olduğunu kanıtlamaktadır.

24. Seyyid İsmail Efendi'nin Fas'tan Dönüşü

Seyyid İsmail Efendi Fas'tan ayrılacağı sırada Fas Şerifi Mevlay Muhammed, kendisini yanına çağırarak, Cezayirlilerden yana olan sıkıntılarını defalarca Osmanlı padişahına bildirmelerine rağmen, olumlu bir cevap alamadıklarına dair sitemlerde bulduktan sonra, "Hiç olmazsa Cezayirliye zulm ve fisktan fari' olmalarını emretmeleri lazım değil miydi?" diye sormuştur. Cezayir Eyaleti civarlarında bulunan "sakin urban ve kabail-i fukarası ve eşraf ve uleması fevç fevç gelüb" ifadesiyle bunların kendisine Cezayir yönetiminden şikayette bulduklarını belirtirken, Cezayir askerlerinin kendilerini, haksız bir şekilde

¹⁰⁴ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 2-3.

¹⁰⁵ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 3.

katlettiklerini, her türlü mallarının yağma edilerek, kadın ve kızlarına gözlerinin önünde fenalık yapıldığını, hatta Peygamber soyundan olan kadınların dahi esir gibi satıldıklarını, ırz, mal ve can güvenliklerinin kalmadığını ileri sürdüklerini, Seyyid İsmail Efendi'ye aktarmıştır.¹⁰⁶

Seyyid İsmail Efendi, Mevlay Muhammed'in, Cezayirlilerin yıllardan beri müslümanlara yapmış oldukları zulüm ve eziyetlerini, "Sultan-ı Müslimin ve Sülale-i Nebeviyye'den olmam hasebiyle, onları en iyi bir şekilde benim anlayabileceğimi ve bu zalimlerden kurtulmak için şikayet ve feryatlarını padişah hazretlerinin zuhur-u adaletlerine intizaren atabe-i aliyye'nin bu mazlumda telhislerini rica ettim, mukayyet olmuyor" diye dert yandığını belirterek, "Bunları mezalimden men ve iktiza etmemi söyledi" demiştir.

Yine bu konuşma esnasında, Mevlay Muhammed'in Cezayirliler ile aralarında olan husumetin çözümü için Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışırcaasına ilginç tekliflerde bulunduğunu da görmekteyiz. Mevlay Muhammed, bu meselenin çözümü hakkında Seyyid İsmail Efendi'ye Babıâli'ye iletmesi için şu önerilerde bulunmuştur: "Türk Memâlikinden asker verilmezse Cezayirli dahi edeplerini takınıp Tunus, Trablus misillü zulümden ellerini çekerler. Bunların paşaları Türk'ten olmayub kendi cinslerinden nasb olunsa fukara rahat iderlerdi" gibi sözlerle Seyyid İsmail Efendi'yi ikna etmeye çalışmıştır.¹⁰⁷ Mevlay Muhammed'in Cezayir Ocağı'nın başına Türk değil de kendi cinslerinden bir kişinin verilmesini istemesi Mevlay Muhammed'in bölgeye hakim olmak arzusunda olduğunu apaçık göstergesidir.

Seyyid İsmail Efendi, Fas Şerifi'nin söylediklerine karşılık "Garp Sultanı, Osmanlı Devleti'ne tabi olduğundan onun da hatırını sormak ve rızasını almak gereklidir" diyerek, kendilerine bir emir gönderteceğini vaat etmek suretiyle konuyu kapatabilmiştir.¹⁰⁸

Seyyid İsmail Efendi, Cezayir'in yerli halkının Faslılara teveccüh beslediklerini, Ocaklı'dan nefret ettiklerini ve Faslılarla gizli münasebetlerde bulduklarını dile getirirken, Cezayir yerli halkından Fas'a iltica eden bazı kimselerin Mevlay Muhammed'e

¹⁰⁶ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 3.

¹⁰⁷ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1. Parağraf. 3.

gelip Cezayir yönetiminin zulmünden şikayetçi olduklarını, Mevlay Muhammed'in ise hallerini gidip Osmanlı Devleti'ne arz etmeleri gerektiğini belirtmesi üzerine, bunların "İstanbul altı aylık mesafedir, biz nice gidebiliriz" dediklerini ve Mevlay Muhammed'in bunların yanına adam verip kendisinin yanına gönderdiğini belirtmiştir. Seyyid İsmail Efendi bu kişilerle yaptığı temaslardan, Mevlay Muhammed'in yapacağı herhangi bir askeri teşebbüsle, Cezayir'i kolayca ele geçirebileceği sonucunu çıkarmıştır. Buna ek olarak, Fas'ın askerinin çok, hazinesinin de zengin olduğunu tekrar vurguladıktan sonra, Fas Şerifi'nin Trablus ve Tunus Beylerbeylikleri sınırları dahilinde bulunan kabile ve aşiretlerle gizli anlaşmalar içerisinde bulunduğunu, Cezayir Ocağı'nın zulmüne son verilmesi amacıyla, Osmanlı'dan yardım isteyen Fas Şerifi'nin bu talebi ciddiye alınmazsa, Mevlay Muhammed'in bu durumdan müteessir olarak Cezayir üzerine yürümesinin kuvvetle muhtemel olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁹

Mevlay Muhammed'in, Seyyid İsmail Efendi'ye, Cezayir Beylerbeyliği'nin, Trablus ve Tunus'ta olduğu gibi Arap paşalara verilmesini teklif etmesindeki amaç, Cezayir Ocağını zayıflatmak ve bütün buralara kolayca hakim olmak arzusudur. Bunun için de Seyyid İsmail Efendi, konuyu bu şekilde bir kez daha dile getirdikten sonra tahririnde, Osmanlı padişahına bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlar: Cezayir ocağına, zulümden el çekmeleri ve haklarında nefret uyandırmaktan uzak durmaları için kesin bir emir verilmesi ve anavatanından getirilecek olan bol miktardaki Türk askeriyile Ocağın kuvvetlendirilmesi ve kalelerin sağlamlaştırılması, Araplara, özellikle de Mevlay Muhammed'e güvenilmemesi, Cezayir'e Anadolu'dan ne kadar asker isterse verilmesidir.¹¹⁰

Seyyid İsmail Efendi, Mevlay Muhammed'in damadı Abdülmelik vasıtasıyla hazineye yüklü bir miktarda para göndermiş bulunduğunu, ardından da Mevlay Muhammed'in oğlunun yüklüce vergi ve altın ile gelmek üzere olduğunu ve bunların hazineye gideceğini belirtip, Mekke Şerifi Şerif Server'in, Mevlay Muhammed'in damadı ve aynı zamanda akrabalarından biri olduğuna dikkat çekerek, Mısır ve Hicaz Bölgeleri hususunda Osmanlı Devleti'nin son derece temkinli davranmasını tenbih ederek tahririne son vermektedir.

¹⁰⁸ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Tahriri*, s.1. Parağraf. 3.

¹⁰⁹ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Tahriri*, s.1. Parağraf. 4.

¹¹⁰ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Tahriri*, s.1. Parağraf. 5-6.

Seyyid İsmail Efendi'nin Rabat'dan İstanbul'a gitmek için Tetvan İskelesine geçtiğini ve orada dört ay kadar ikamet ettiğini görmekteyiz. Hangi tarihte Tetvan'dan ayrılıp İstanbul'a geldiği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Muhtemelen kendisinin 1786 yılı ortalarına doğru İstanbul'a gelmiş olması lazım gelir. Çünkü Seyyid İsmail Efendi'nin elçiliğine karşılık olarak İstanbul'a gelen, aralarında ünlü Fas müverrihi Ebülkasım Ahmedüzzeyni'nin de bulunduğu Talib Abbas başkanlığındaki Fas heyeti, 24 Ağustos 1786 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Seyyid İsmail Efendi'nin de bunlardan kısa bir süre önce geldiğini düşünmekteyiz.

Görüleceği üzere Seyyid İsmail Efendi'nin elçiliğinin meseleleri çözmekten çok gündemdeki problemleri yatıştırmaya yönelik olduğunu belirtebiliriz. Zira aynı problemler, Seyyid İsmail Efendi'nin halefi olan Ahmed Azmi Efendi'nin elçiliğinde de ortaya çıkmıştır. Zaten bu sıralarda Osmanlı Devleti büyük bir savaş arefesinde ve aynı zamanda çöküş halinde olduğundan bu problemleri giderecek güç ve kudretten de uzaktı.¹¹¹

Buradan hareketle, Seyyid İsmail Efendi'nin Fas elçiliği sırasında yerine getirdiği misyonun yukarıda belirttiğimiz gibi Faslıların beklentilerinin aksine, Cezayirliyle olan problemlerin halledilmesinden çok, o dönemde varolan Fas-Cezayir sürtüşmelerinde hami bir devlet olan Osmanlı Devleti tarafından, her iki tarafı gücendirmeden yapılacak olan bir yumuşatma siyaseti olduğunu söyleyebiliriz. Burada Osmanlı elçisi, aracı rolünü üstlenmenin yanında kendisinden sonra Fas'a bu ülkeden yardım alma talebiyle gönderilecek olan Ahmed Azmi Efendi'nin, daha yoğun gündemli ve daha büyük beklentilerinin olduğu Fas elçiliği için bir altyapı oluşturma mahiyetindedir.

¹¹¹ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Tahriri*, s.1. Parağraf. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMED AZMI EFENDİ'NİN FAS ELÇİLİĞİ

30. Ahmed Azmi Efendi'nin Hayatı

Ahmed Azmi Efendi'nin kaynaklarda Giritli olduğu belirtilmekle birlikte, Reisülküttab Tavukçubaşı Mustafa Efendi'nin mensup olduğu aileden gelmesi dolayısıyla Kastamonulu olma ihtimali de vardır. Bunun yanında dönemin önemli devlet adamlarından olan Ahmed Resmi Efendi'nin kayınıdır. Memuriyetine Babıali'de başlamıştır. Ahmed Resmi Efendi'nin 1763-64 yıllarındaki Berlin elçiliği sırasında da onun maiyetinde bulunmuştur.¹¹¹ Daha sonra Babıali'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, devlet kademelerinde yükselmiştir.¹¹² Osmanlı Devleti'nin, Kırım'ı Ruslardan geri alabilmek için, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın da aşırı ısrarlarıyla gireceği yeni bir savaşın eşiğinde, Avusturya'nın da Rusya ile ittifak yapması, Osmanlı Devleti'ni zor bir duruma sokmuştur. Sadrazam Yusuf Paşa, bu savaştan galip çıkabilmek için çeşitli siyasi tedbirler düşünmek zorunda kalmıştır. Fas'a elçi gönderilmesi de bu tedbirlerden birisidir.¹¹³ Sadrazam Koca Yusuf Paşa böylece hem maddi yardım almayı hem de Rusların Cebelitarık Boğazı'ndan geçmesine engel olmayı amaçlamaktadır.¹¹⁴ Bu elçilik görevine, 1763 yılında Ahmed Resmi Efendiyle Berlin'e gitmiş olan Ahmed Azmi Efendi uygun görülmüştür. Böylece 1 Temmuz 1787'de İspanya'ya giden Ahmed Vasıf Efendi ile birlikte Ahmed Azmi Efendi de Fas'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Fas'tan, 15 Nisan 1788 (9 Receb 1202)'de İstanbul'a dönerek Rikab-ı Hümayun Mektupçusu olmuştur.¹¹⁵

Ruslarla yapılan savaş esnasında 1790 yılı ekim ayı sonlarında Kili, İsakçı ve akabinde İsmail Kaleleri'nin düşmesi üzerine, Prusya, Rusların Tuna'yı geçmesi durumunda

¹¹¹ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Ahmed Azmi Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1999, s.109.

¹¹² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s.358-359.

¹¹³ Unat, a.g.e., s.148.

¹¹⁴ Yalçınkaya, "Yaşamları", s.109.

¹¹⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.II, s.346-347.

Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini bildirmiştir. Bu olayı takiben 1790 yılı kasım ayının ilk günlerinde Ahmed Azmi Efendi, Haremeyn Muhasebeciliği vazifesiyle, Berlin elçiliğine atanmıştır. Elçi sıfatıyla 11 Kasım 1790'da İstanbul'dan yola çıkarak, 17 Şubat 1791'de Berlin'e ulaşmıştır. 21 Şubat'ta Kral II. Friedrich Wilhelm tarafından kabul edilmiştir. Berlin'de on ay kadar kalan Ahmed Azmi Efendi 11 Ocak 1792 'de oradan ayrılıp 31 Mart 1792'de İstanbul'a dönmüştür.¹¹⁶

Ahmed Azmi Efendi, aynı yıl Nisan 1792'de Sadaret Mektupçusu olmuştur. Aralık 1794'te Baş Muhasebeci, Şubat 1795'de Boğaz Nazırı ve Mart 1796'da Şikk-ı Salis Defterdarlığı ile Hububat Nazırı olmuş ve Ağustos 1798'de azledilinceye kadar bu görevini sürdürmüştür. Sonrasında, başka görevlerde bulunarak Şikk-ı Sâni Defterdarı olmuştur. 9 Temmuz 1807'de Beyhan Sultan Kethüdası olan Ahmed Azmi Efendi, 1809 ortalarında Rikab-ı hümayun Kethüdası olmuş ve buradan da 1812'de ayrılmıştır. Bazı divanî görevlerde bulunduktan sonra 10 Nisan 1821'de vefat etmiştir. Kendisi, Bostan İskeleyi'nde defnedilmiştir.¹¹⁷

Ahmed Azmi Efendi'nin siyasi hayatı göz önüne alındığında, önceleri, aldığı görevleri daha parlak olup, siyasi işleri iyi bildiğini, fakat sonraki yıllarda pek de etkin görevlere getirilmediğini görmekteyiz. Ahmed Azmi Efendi'nin hem Fas, hem de Prusya hakkında sefaretnamesi bulunmaktadır.¹¹⁸

31. Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a Elçi Olarak Gönderilme Sebepleri

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları'nda Osmanlı Devleti hezimete uğramış ve Kırım'ın Ruslar tarafından ilhaki gerçekleşmiştir. Böylece II. Katerina (1763-1796), Osmanlı toprakları üzerinde daha geniş emeller beslemeye başlamıştır. 1780 haziranı başlarında Avusturya hükümdarı II. Joseph ile aralarında bir görüşme gerçekleştirerek, Osmanlıların Avrupa'dan atılması ve topraklarının kendi aralarında paylaşılması esasına dayanan planlar yapmışlardır.¹¹⁹

¹¹⁶ Yalçinkaya, "Yaşamları", s.109.

¹¹⁷ Süreyya, a.g.e., s.346-347.

¹¹⁸ Yalçinkaya, "Yaşamları", s.109.

Rusların bu gibi faaliyetleri, Osmanlı Devleti tarafından büyük tepkiler görmektedir. İntikam almak ve gerekirse kuvvet kullanarak Kırım'ı kurtarmak niyetinde olan Osmanlı Devleti, iç sorunlar ve tamamlanamayan askeri ıslahatlar yüzünden savaşılabilecek durumda değildir. I. Abdülhamid üzerinde derin etkisi olan Gazi Hasan Paşa, savaş taraftarlarına tek başına karşı çıkarken, Osmanlı Devleti için, İngiltere ve Prusya'nın maddi ve askeri destekte bulunmadıklarını vurgulayarak savaşı frenlemeye çalışmaktaydı. Sadrazam Koca Yusuf Paşa ise, savaş taraftarlarının başını çekmektedir. Gazi Hasan Paşa'nın 1786'da Mısır'daki Memluk Beyleri'nin isyanını bastırmak için gitmesi fırsatını değerlendiren Koca Yusuf Paşa'nın savaş yanlısı çalışmaları sonucunda, 17 Ağustos 1787'de Rusya ile savaş başlamıştır. Arkasından da 1788 başlarında Rusya'nın yanında, müttefiki olan Avusturya'nın da savaşa katılmasıyla savaş genişlemiştir.¹²⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde izlediği yayılcı politikası doğrultusunda, yanına bir başka devleti alması, Osmanlıların birden fazla cephede mücadele etmesini gerektirmekteydi. Bu savaş da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Böylece hem iç politikada, hem de dış politikada, içinden çıkılması güç bir duruma girilmiştir.

Sadrazam Yusuf Paşa, 1787 Rus Savaşı'nın başladığı bu zor günlerde savaştan galip çıkabilmek için, bir takım tedbirlere başvurmak durumundadır.¹²¹ Bunlardan biri de, bazı Müslüman devletlerden yardım istemektir. Bu amaçla Ahmed Azmi Efendi Fas'a elçi olarak tayin edilmiştir. Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a elçi gönderilmesinde, Fas'tan maddi yardım sağlanmak istenmesinin yanında, önemli diğer bir sebep de, Babıali'nin ileride Rusların Osmanlılara karşı saldıracağını göz önünde bulundurarak, Fas'ın hakimiyet sahasında olan Cebelitarık Boğazından Rus savaş gemilerinin geçirilmemesi için tedbir almak istemesidir. Çünkü, Osmanlılar için 1770'deki Çeşme Faciası henüz unutulmamıştır. İşte bu yüzden Osmanlı Devleti Akdeniz'e yeniden gelebilecek bir Rus donanmasına karşı, mümkün olabilecek şekilde korunmayı ve bunun tedbirini almayı zaruri görmektedir.¹²²

¹¹⁹ M.Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", **Türkler**, C.12, Ankara, 2002, s.506-507.

¹²⁰ Aynı yer.

¹²¹ Unat, a.g.e., s.148.

32. Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Yolculuğu

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a gidiş tarihiyle ilgili tavrında net bir bilgiye rastlanmamakla beraber, Vasıf Efendi'nin İspanya'ya, Ahmed Azmi Efendi'nin ise Fas'a sefaret ile me'mur olduklarını ve birlikte yola çıktıklarını bilmekteyiz. Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya'ya yolculuğunun 1 Temmuz 1787 olduğunu görmekteyiz.¹²³ Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Vasıf ve Ahmed Azmi Efendiler'in aynı tarihlerde elçi olarak atandıklarını belirttiğinden, biz her iki elçilik heyetinin de aynı zaman dilimi içinde yola çıktıklarını tahmin etmekteyiz. Yine elimizdeki bir arşiv belgesine göre, Ahmed Azmi Efendi'ye Fas'a götürmek üzere, 23 Haziran 1787'de teslim edilen hediyelerin listesi ve kıymetlerinin kaydedildiği bir tezkere verilmiştir.¹²⁴ Bu belgeden anlaşılacağı üzere, Ahmed Azmi Efendi'nin bu tarihten sonra İstanbul'dan gemi ile yola çıktığı anlaşılmaktadır.

Ahmed Azmi Efendi'nin 1788 tarihli tavrı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No: E 4034 numaraya kayıtlıdır. Henüz bu konu üzerinde yayınlanmış bir çalışma yoktur.

Ahmed Azmi Efendi'nin tavrı bir sayfa olup, 5 paragraftan oluşmaktadır. Bu tavrı genel itibarıyla, Osmanlı Devleti'nce Fas Şerifi'ne gönderilen hediyelerden ve bundan dolayı Mevlay Muhammed'in duyduğu memnuniyetten bahsetmekle beraber, tavrında, Mevlay Muhammed'in, Cezayirlilerden kaynaklanan problemlerinden dolayı şikayetlerini ve Osmanlı Devleti'nin yakında Ruslarla girecekleri savaş dolayısıyla tedbir olarak, Cebelitarık Boğazı'ndan, Rus gemilerinin geçirilmemesi hususunda alınması gereken tedbirler ve önlemlerle ilgili Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'ın Akdeniz'deki durumunu da göz önünde bulundurarak yapmış olduğu gözlemler ve öneriler de yer almaktadır. Son olarak Fas Şerifi'nin, Osmanlı Devleti'ne savaş yardımı için göndereceği iki geminin İngilizlerin vasıtasıyla gönderileceğini kapsamaktadır.

¹²² Unat, a.g.e., s.144.

¹²³ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.IV, s.51.

33. Ahmed Azmi Efendi'nin Kabulü ve Fas Şerifine Hediye Takdimi

Ahmed Azmi Efendi, Fas'a Osmanlı elçisi olarak gittiğinde öncelikle, Babıali'den Fas Şerifi Mevlay Muhammed'e gönderilmiş olan hediyeleri takdim etmiştir.

23 Haziran 1787 tarihli belgede, Ahmed Azmi Efendi'nin, Fas Şerifi'ne götürdüğü hediyeler ve maliyetlerinin yer aldığı bilgiler aşağıdadır:

Bu günkü gün arz odasında huzur-i faiz-ün-nûr asafanelerinde saadetlü kethüdanın ve çaker-i kimesneleri ve izzetlü reis efendi ve hazine-i hümayun kethüdası ve çavuşbaşı ve kapıcubaşı ağalar hazır olundukda bazazistan kethüdası ve beş nefer muhamminler ve kuyumcu Duzoğlu ma'rifleriyle muayyene ve tahmin olunarak hala Fas elçisi hacegan-ı divan-ı hümayundan Ahmed Azmi Efendiye teslim olunan hedaya-i mülükanenin mikdarı ve tahmini bahaları defteridir.

Fi: 7 Ramazan sene 1201

Kütb-i aşere 1 cild, guruş 5000

İlimli ve ayetli sancak -1, guruş 5000

Mücevher seyf kabza-1, guruş 12 500

Mücevher sergüc¹²⁵ kıt'a-1, guruş 15 000

Mücevher zarf ma'a eski mağden fincan aded, 10 guruş 7 000

Mücevher kebir'ül altun raht¹²⁶ ma'a takım ve kesme, aded, 1

baha-i raht guruş 55 000

baha-i kesme guruş 15 000

guruş 70 000

Yıldızlı kebir kemer-i raht ma'a takım adet 1, guruş 2 500

Sim kebir yıldızlı şebgun-i¹²⁷ raht adet 1, 2 500

¹²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Hariciye, nr. 6481.

¹²⁵ Eyerler, at takımları.

¹²⁶ At takımı.

¹²⁷ Gece renkli, kara

Mercan ve arusuk ve bağ ve sim-i donanmalı tüfek çift 4, guruş 1 600

Halebkârı mutallâ¹²⁸ beledâr¹²⁹ top, 10

İstanbulkârı çiçekli beledâr top, 10

İstanbulkârı mutallâ tamgahane, top 10

İstanbulkârı mutallâ yalı ? top 10

İstanbulkârı altun oluk, top 10

İstanbulkârı izz ü debâ¹³⁰ top 10

İstanbulkârı telli çekme, top 10

İstanbulkârı düz kermüt, top 10

Çakmaklı ala ve destar,¹³¹ tâka¹³² 10

Sürbendi ala destar, tâka 10

Bursakârı çiçekli kutni¹³³, top 10

Bursakârı düz kutni, top 10

Halebkârı elvan¹³⁴ mutallâ çiçekli sevaî¹³⁵, top10

Halebkârı çiçekli sevaî, top 10

Halebkârı düz kermüt, top 10

Ankarakârı elvan mevclî¹³⁶ sof, top 10

Ankarakârı elvan-i şal-i, top 10

Benalukakârı safî¹³⁷ seccade, adet 3

Benalukakârı bayağı seccade, adet 3

Benalukakârı oda döşemesi, takım 1

Baha-i emtiâ-i¹³⁸ meskure tahriren, guruş 10 000

Yekün guruş 131100¹³⁹

¹²⁸ Telalanmış, üzerine yıldız kaplanmış, yıldızlı demektir.

¹²⁹ Bir çeşit yerli kumaş.

¹³⁰ Değerli ipek kumaş.

¹³¹ Sarık, tülbent.

¹³² Basma, baskı.

¹³³ Pamuk.

¹³⁴ Rengarenk, alacalı.

¹³⁵ İpek.

¹³⁶ Daga, dalgalı.

¹³⁷ Katıksız.

¹³⁸ Kumaşlar.

34. Ahmed Azmi Efendi'nin Diplomatik Faaliyetleri

Ahmed Azmi Efendi, Fas Şerifi Mevlay Muhammed'e, götürdüğü hediyeleri takdim edince, Fas Şerifi duyduğu memnuniyeti ziyadesiyle ifade etmekle beraber, birkaç seneden beri çözülmesini ümit ettiği Cezayir meselesi ile ilgili hala hiçbir gelişme olmamasına dikkat çekerek, bu konuda ne kendi elçisinin, ne de Ahmed Azmi Efendi'nin herhangi bir haber getirmediklerini dile getirerek sitemde bulunmuştur.¹⁴⁰

Mevlay Muhammed gerçekten de bir çok kere Osmanlı Devleti'ne Cezayir zulmünü bildirmek üzere elçiler yollamıştır. Hatta Ahmed Azmi Efendi'den bir yıl önce Fas'a Osmanlı elçisi olarak giden Seyyid İsmail Efendi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Fas Şerifi tarafından, Cezayirlilerin zulmünü, Osmanlı Devleti'ne şikayet etmeye gelen Fas elçilik heyetinin dönüşü sırasında onlarla beraber gitmiştir. Fas Şerifi, Seyyid İsmail Efendi'ye de Cezayir hakkındaki sıkıntılarını uzun uzun anlatarak Babıali'ye iletmesini istirham etmiştir.¹⁴¹ Bu duruma bakarak Fas Şerifi Mevlay Muhammed'in bu konudan oldukça muzdarip olduğunu söyleyebiliriz.

Ahmed Azmi Efendi, anladığı kadarıyla, Mevlay Muhammed'in, Osmanlı hazinesine savaş yardımı olarak tahsis ettiği paraların, Cezayir meselesinin halledilmesi bahanesiyle ertelenebileceğini ifade etmiştir. Çünkü Ahmed Azmi Efendi ile beraber Osmanlı Devleti'ne yollayacağı elçi, eğer Babıali'den maksatlarına uygun bir cevapla dönerse kendilerinden beklenen yardımda bir kusur etmeyeceklerini bildirmiştir.¹⁴²

Görüldüğü üzere Fas Şerifi Mevlay Muhammed, Osmanlıların istediği yardımı Cezayir meselesini öne sürerek kibarca ve diplomatik bir yolla geri çevirmesini bilmiştir. Gerçekten de Fas'ın niyetinin tamamıyla Kuzeybatı Afrika'yı kendi yönetimi altında tutmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Seyyid İsmail Efendi'nin, hem de Ahmed Azmi Efendi'nin tavrında, Fas Şerifi'nin Osmanlı elçisine bu durumu açıkça söylediğini görmekteyiz. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin hem dışarıda hem de içeride yaşadığı

¹³⁹ BOA, C.H., aynı yer.

¹⁴⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 4034, Ahmed Azmi Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1, Parağraf. 1.

¹⁴¹ Seyyid İsmail Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1, Parağraf. 2.

¹⁴² Ahmed Azmi Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1, Parağraf.,2.

sıkıntılar sebebiyle, Fas gibi askeri ve ekonomik ağırlığı olmayan bir ülkeyle bile işbirliği arayışında bulunması bu dönem için normal gözükmektedir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra da Rusya'nın, Osmanlı Devleti aleyhinde önceleri kendi başına ve daha sonra da Avusturya'yı yanına alarak yayılcı bir politika izlediğini daha önce de belirtmiştik. Rusya'nın hedefi Karadeniz'in büyük bir kısmını ele geçirerek, burayı uluslararası açık bir deniz haline getirmektir. Gerçekten de Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde, yine Rusların bazı oldu bittilerle, savaşmaksızın Kırım'ı ilhak etmesi ve ticaret antlaşması buna birer örnektir.

Bu yüzden, özellikle 1780'lerin başlarından itibaren Çariçe II.Katerina ve İmparatoriçe Maria Theresa'nın veliaht oğlu France Joseph'in, Osmanlılar aleyhine gizliden gizliye paylaşma projeleri yapmaları, başta Prusya olmak üzere bazı Avrupalı güçler tarafından Osmanlı Devleti'ne aktarılmaktaydı. Osmanlı Devleti de bu ülkelerin saldırgan tavırlarına karşın Avrupalı ülkeleri ve yine Avrupa'nın bir uzantısı olan Kuzeybatı Afrika'daki Fas'ı, Rusların Cebelitarık Boğazı'ndan geçme tehlikesine karşı yanına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla, Fas'a elçi olarak gönderilen Ahmed Azmi Efendi, görüşmeler sırasında bu meseleyi gündeme getirmiştir. Ancak takririnde, Fas Şerifi'nin hakimiyetinde olan (Sebte) Cebelitarık Boğazı, Avrupa Devletleri'nin gemilerinin geçiş yeri olduğundan dolayı, kendisinin "Tanca'dan hareket edince Moskovlu'nun Atlas Okyanusundan Akdeniz'e gemi dolaştırdığını" duymadığını belirtmektedir. Yine Ahmed Azmi Efendi ile Fas Şerifi arasında gerçekleşen mülakat sırasında, "Ceneviz ve Ligorna taraflarına bir kıt'a gemi ile yirmi yelkenli gönderip, o havaliden yirmi tüccar gemisinin dolaştığı ve tevizatını donatmak amacıyla iken, bu ana kadar ancak dört çürük gemi tedarik idüp onlar dahi Likorna'dan çıkmağa havf üzere oldukları etraftan gelen havadis kağıtlarından" duyulduğunu beyan etmektedir.¹⁴³

Uyanık ve ileri görüşlü bir diplomat olarak, Ahmed Azmi Efendi, "Fas Şerifi'nin Sebte Boğazı'nı muhafaza edecek işe yarar gemisi olmadığından Moskovlunun sefaini zuhur ettiği halde iskelelerine uğratmamak üzere İngiltere ve İspanya kullarına tahrir etmekle

¹⁴³ Ahmed Azmi Efendi, *Fas Sefaret Takriri*, s.1, Parağraf. 3.

İspanya'dan gelen cevaplarda Rusya gemileri zuhur ider ise kumanya ve su vermesinler diye sahillerde olan zâbitana tenbih ve te'kid olunduğuna dair" bilgi vermektedir.¹⁴⁴

35. Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Hakkındaki Genel Değerlendirmeleri ve Dönüşü

Fas'taki temasları ve kendi gözlemleri sonucunda, Ahmed Azmi Efendi, Rus gemilerinin boğaza gelmeleri durumunda bunların "men ve def'ine" Fas Şerifi'nin kadir olamayacağını belirtmektedir. Öte yandan Ahmed Azmi Efendi diğer bazı Avrupa ülkeleri örneğinde olduğu gibi, "İspanya'nın dahi çok sayıda techizatlı savaş gemisi olmasına rağmen boğaz muhafazasına ihtimam ideceği bir türlü muhtemel olmayacağını" belirtmektedir. Bu durum karşısında Ahmed Azmi Efendi, bu meselenin çözümü için öneriler de sunmaktadır. Ahmed Azmi Efendi tavrında, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye ihale ve taahhüt ettirilirse Rusya'nın bu taraflara bir gemisini geçirmeyeceğinden bu bölgenin tamamen emniyet altına alınacağını kaydetmektedir.¹⁴⁵

Fas Şerifi'nin savaş yardımından kaçınmasının diğer sebeplerini dahi Ahmed Azmi Efendi gözlemlemiştir. Buna göre Ahmed Azmi Efendi, Mevlay Muhammed'in Akdeniz sularını bilen denizcileri olmadığını bildirmektedir. Bundan dolayı Fas Şerifi'nin Babıali'ye name göndermek için iki kıt'a gemi hazır edilip, İngiltereliler'e havale edildiğini kaydetmektedir. Ancak, İngilizler'in başlarda Osmanlı'nın Rusya ile savaşta bulunduğunu bahane ederek gönülsüz davrandıklarını belirtmektedir. Nihayetinde, İngilizlerin Mayıs başlarında bu gemileri İstanbul'a götüreceklerine dair haberlerin Tanca'dan bazı güvenilir kimselerden/ kaynaklardan duyulduğunu belirtmektedir.¹⁴⁶

Ahmed Azmi Efendi'nin, Fas elçiliği ile ilgili, bu görevin sonuçları bakımından, Seyyid İsmail Efendi'nin elçiliğinden daha olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda, o dönemin siyasi gelişmelerini de ekleyerek doğru bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bir önceki elçiye göre daha fazla beklentinin olduğu bir misyon söz konusudur. Buna paralel olarak, Osmanlı Devleti, istediği maddi desteği tam olarak elde edemedi ise de Rusya'nın Akdeniz'e sızdırılmaması konusunda bir takım sözler almıştır. Osmanlı devlet adamları elbette, sadece Fas'ın bu suları tek başına koruyamayacağını ve sadece Fas'n yardımlarıyla

¹⁴⁴ Ahmed Azmi Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1, Parağraf. 4.

¹⁴⁵ Ahmed Azmi Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1, Parağraf. 4

Rusya ile olan savaşı neticelendiremeyeceklerini biliyorlardı. Fakat, küçük de olsa stratejik olarak önemli bir mevkide bulunan Fas'ın yardımı önemli olabilirdi. İşte, Ahmed Azmi Efendi'nin Fas elçiliğini, bu çerçevede düşünmek gerekmektedir.

Ahmed Azmi Efendi İstanbul'a bir İspanyol gemisiyle geri dönmüştür.¹⁴⁷ Ancak Cevdet Tarihi'ndeki bir nottan, Ahmed Azmi Efendi'nin dönüşü esnasında name ve hediyelerle gönderilmiş olan yeni Fas elçisi Mehmed Tahir Fenaş Efendi'nin de bulunduğunu ve bunların İstanbul'a geliş tarihlerinin 15 Nisan 1788 (9 Receb 1202) olduğunu da tespit edebilmekteyiz.¹⁴⁸ Hatta, Mehmet Tahir Fenaş, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın, ordunun başında Rumeli'de bulunmasından dolayı, Receb ayının sonlarına doğru name ve hediyesini takdim edebilmiştir ve 5 Mayıs 1787 (29 Receb 1202)'de padişah tarafından kabul edilmiştir. Elçilik heyetine Eyüb'deki Küçük Esmâ Sultan üzerindeki yalı tahsis edilirken, gelen gütherçile ise baruthaneye teslim edilerek donanma için barut imaline başlanmıştır. Fas elçisi iki ay sonra mektubunun cevabını alarak Fas'a geri dönmüştür.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Ahmed Azmi Efendi, **Fas Sefaret Takriri**, s.1, Parağraf. 5

¹⁴⁷ Sarıcaoğlu, **a.g.e.**, s.214 .

¹⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.III, s.51.

¹⁴⁹ Sarıcaoğlu, **aynı yer.**

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi olan 16. yüzyılın başlarından itibaren, Kuzey Afrika sahillerinde korsanlık faaliyetlerinde bulunan Oruç ve Hızır (Barboros Hayrettin Paşa) kardeşlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmeleriyle, Osmanlı donanması daha da güçlenmişti. 1516 yılında Cezayir'in Türk hakimiyetine girmesinden sonra 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in gerçekleştirdiği Mısır Seferi'yle bölgede Türk hakimiyeti kesinleşmiştir.

1551 yılında Trablus'u, 1554'te de Tunus'u alan Osmanlı Devleti Cezayir, Trablus ve Tunus'u salyâneli (yıllıklı) eyaletler olarak teşkilatlandırmış ve böylece Garp Ocakları kurulmuştur. Fas, Garp Ocakları'nın ve Osmanlı hakimiyetinin dışında kalmıştır. Ancak, Osmanlı hakimiyetinde olan Kuzey Afrika Bölgesinde bulunması sebebiyle Osmanlı Devleti ile ilişkileri kaçınılmazdır. Çünkü Fas'ın Garp Ocakları dediğimiz Trablus, Tunus ve Cezayir ile komşuluk ilişkileri her zaman istikrarlı olmamıştır. Bölgeye hakim olan Osmanlı gibi büyük bir devlet karşısında istediği gibi de hareket edememektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti ile iyi geçinmesi gerektiğini bilen Fas Şerifliği ile, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)'nden itibaren ilişkiler başlamıştır. Bu ilişkiler genel anlamda iyi niyet elçilerinin karşılıklı gidip gelmesi ve hediye alışverişinden öteye geçmemiştir.

1786 yılına gelindiğinde Fas, Cezayirliyle aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklardan dolayı, Osmanlı Devleti'ne, problemlerinin çözümü konusunda yardım istemek amacıyla bir elçilik heyeti yollamıştır. Karşılığında, Osmanlı padişahının cevabını götürmek için, Seyyid İsmail Efendi, Osmanlı elçisi olarak Fas'a gitmek üzere görevlendirilmiştir.

Seyyid İsmail Efendi, Fas'a ulaştığı andan itibaren dönüşüne kadar yaşadığı olayları ve gördüklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Seyyid İsmail Efendi'nin takriri gördükleri ve yaşadıklarıyla sınırlı kalmayıp Fas'ın ekonomisi, sosyal hayatı, askeri durumu, kültürel hayatı ve Fas Şerifi'nin kişisel özelliklerine dair bilgileri de ihtiva etmektedir.

1787’de başlayan Osmanlı-Rusya ve Osmanlı- Avusturya Savaşları, Osmanlı Devleti’ni bir takım siyasi tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. Diğer taraftan 1770’de Ruslar’ın Cebelitarık Boğazı’nı geçerek Çeşme’ye gelmeleri ve buradaki Osmanlı donanmasını yakması hadisesi henüz unutulmamıştır. İşte bu yüzden, Osmanlı Devleti, Akdeniz’e yeniden gelebilecek bir Rus donanmasına karşı mümkün olabilecek şekilde korunmayı zaruri görmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kendisi açısından, Cebelitarık Boğazı’nın emniyetinin sağlanması için, hem İspanya’ya, hem de Fas’a elçi göndermiştir.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren peş peşe kaybetmeye başladığı savaşlar ve bu savaşlar neticesinde imzaladığı ağır şartlı anlaşmalar devleti zor durumda bırakmış, hem iç politikada hem dış politikada güç bir döneme girilmiştir. Osmanlı padişahı I. Abdülhamid Küçük Kaynarca antlaşmasının üçüncü maddesiyle Kırım’ın müslüman halkının dini lideri olmuştu. Bu, Osmanlı Devleti’nin gelecekte izleyecek olduğu dış politikasının yönünü çizecektir. Bu yeni politikaya göre halifelik bir siyasi otorite olarak görülmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Halifeliğin bu yönde kullanılmasına ilk defa I. Abdülhamid döneminde şahit olmamıza rağmen bu, mutlak anlamda halifeliğin ön plana çıkarılmasından veya II. Abdülhamid devrinde izlendiği ileri sürülen İslam birliği düşüncelerinden farklıdır. I. Abdülhamid ile ilk defa yapılan bu teşebbüsler Rusya ile sürdürülen savaşlar nedeniyle bir destek arayışı olarak gerçekleşmiştir. Yani Osmanlı Devleti’nin diğer müslüman topluluklarla ilk defa temasa geçmesi, I. Abdülhamid’in ısrarla sürdürmüş olduğu dayanışma arayışlarının sonucudur.

Bu arayışın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, Rusya ile yapacağı yeni bir savaş öncesi içinde bulunduğu bu kritik dönemde, Fas’a gönderilmek üzere, böylesi önemli bir görev için, daha önceleri Babıali’de önemli memuriyetlerde bulunmuş, 1763 yılında da Ahmet Resmi Efendi’yle birlikte Berlin’e elçi olarak gitmiş, liyakat ve ehliyetini ispatlamış olan, Ahmet Azmi Efendi uygun görülmüştür.

Ahmet Azmi Efendi’nin, Fas Sefaret Takriri, Seyyid İsmail Efendi’nin Takriri kadar detaylı bilgiler içermemektedir. Ancak, gidiş amacına uygun olarak, Fas Şerifi’yle beraber Akdeniz’den gelmesi muhtemel olan Rus donanması tehlikesine karşı Cebelitarık Boğazı’nda alınabilecek önlemlerle ilgili mütâlaa yapmışlardır. Diğer yandan hem Rusya, hem de Avusturya ile savaşacak olan Osmanlı Devleti’nin, Fas Şerifi’nden maddi destek

talebini de iletmiştir. Fas Şerifi, her ne kadar Cezayirliyle aralarında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü yönünde Osmanlı Devleti'nin hiçbir çaba sarf etmediğini bahane göstererek yapacağı yardımı geciktirmişse de sonunda İngilizler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne iki gemi göndermiştir.

Seyyid İsmail ve Ahmed Azmi Efendilerin elçilik görevleri diğer yabancı ülkelere gönderilen elçilerle kıyaslandığında biraz farklıdır. Şöyle ki başka yabancı ülkelere gönderilen elçiler genelde ya siyasi amaçlarla ya da bir antlaşmanın tasdikli metnini götürmek gibi sebeplerle gitmişlerdir. Fas'a giden elçiler daha önce de bahsettiğimiz gibi Seyyid İsmail Efendi, elçiye karşılık olarak name-i hümayun götürmek için gönderilmiştir. Ahmet Azmi Efendi ise yardım istemek amacıyla gitmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Hariciye Tasnifi :6481

Hatt-ı Hümayun : 953/ 8838

Mühimme Defterleri : Nr.187/8,187/10.

Name-i Hümayun : IV. Defter, s.6,7 ; IX/I. defter, s.72, 125-126,152,190,
IX/II. s. 174, 180, 185-187, 192, 199-203 ; NH., XVII.
defter, s.121-123, 138.

b. Yazmalar

Seyyid İsmail Efendi : **Fas Sefaret Tahriri**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi, E.4994.

Ahmed Azmi Efendi : **Fas Sefaret Tahriri**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi, E.4034.

c. Kitaplar

Ahmet Cevdet Paşa : **Vekâ'i-i devlet-i Aliye**, İstanbul, 1309, C.III..

Ahmet Vasıf Efendi : **Mehâsin ül-Âsar ve Hakâ'ik ül-Âhbar**, İstanbul, 1219.
C.I.

- BABINGER, Franz : **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun ÜÇÖK, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- BRİGNON, Jean; AMİNE, Abdelaziz; BOUTALEB Brahim; MARTINET, Guy; ROSENBERG, Bernard, Avec la Collaboration de TERASSE, Michel, : **Histoire du Maroc**, Librairie Nationale, Casablanca, 1967.
- HAMMER, Joseph Von : **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.VII, Çev. ve Sad.: M. Emin Ata-Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993.
- İLTER, Aziz Semih : **Şimali Afrika'da Türkler**, C.I/II, Enderun Yayınları. İstanbul, 1936.
- LAROQI, Abdullah : **The History of the Maghrib**, Fransızca'dan İngilizce'ye Çev. Ralph Manheim, New Jersey, (Tarihsiz).
- ÖZTUNA, Yılmaz, : **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖKSÜZ, Melek : **Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, SBE, Trabzon, 1998.
- SHAW, Stanford : **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I-II, Çev. M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1982.
- SÜREYYA, Mehmet : **Sicill-i Osmani**, C.II, s.346-347.

- UNAT, Faik Reşit : **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Tamamlayıp
Yayınlayan Bekir Sıtkı BAYKAL, TTK Yayınları, Ankara,
1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : **Osmanlı Tarihi**, C.IV/ I, TTK Yayınları, Ankara,
1995.
- _____ : **Osmanlı Tarihi**, C.III / II, TTK Yayınları, Ankara,
1995.

d. Makaleler

- BAYRAKTAR, Güler : “Tarihte Osmanlı-Fas İlişkileri, Seyyid İsmail Efendi’nin
Fas Sefaret Takriri”, **Türkler**, C.12, Editör Kemal ÇİÇEK,
Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002. s.592-597.
- BEYDİLLİ, Kemal : “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, **Osmanlı Devleti ve
Medeniyeti Tarihi**, C.I, Editör: E. İhsanoğlu, IRCICA
Yayınları, İstanbul, 1994, s. 65-135.
- BİLGE, L.Mustafa : “Osmanlı-Fas Münasebetleri”, **DİA**, C.12, İstanbul, 1995,
s.191-192.
- ÇETİN, Atilla : “Garp Ocakları”, **Türkler**, C.12, Editör Kemal ÇİÇEK,
Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002, s.382-385.
- EMECEN, Feridun, : “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti ve
Medeniyeti Tarihi**, C. I, Editör: E. İhsanoğlu, IRCICA
Yayınları, İstanbul, 1994, s. 65-135.

- HAREKAT, İbrahim : “Fas Tarihi”, **DİA**, C.12, İstanbul, 1995, s.188-190.
- KURAN, Ercüment : “Osmanlı Devleti’nde Mağrib Tarihi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I, Ankara, 1999, s.398-400.
- KORKUT, Hasan : “Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı**, C.I, Sayı:2, İstanbul, 2003, s.491-511.
- EI-MOUDDEN, Abdurrahman : “Osmanlı topraklarında dini Çoğulculuk: Kuzey Afrika”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Haz. İslami İlimler araştırma Vakfı, Editör: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 2000, s.85-93.
- ÖZDEMİR, Mehmet : “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, **Türkler**, C.9, Ankara, 2002, s.393-394.
- SAVAŞ, Ali İbrahim : “Osmanlı Diplomatasına Ait Ahitname-i Hümayun ve Mektup Tahlilleri”, **OTAM 7**, Ankara, 1996, s.217-251.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin : “Ahmet Azmi Efendi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1999, s.109.
- _____ : “Osmanlı Devletindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, **OTAM**, Sayı 7, Ankara, 1997, s. 324.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi 1703-1789)”, **Türkler**, C.12, Editör Kemal ÇİÇEK, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002. s.506-507.

_____ : “Kuruluştan Tanzimata Osmanlı Diplomasi Tarihi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı**, C.I, S.2, İstanbul, 2003, s. 423-489.

Yver, G. : “Mağrib”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, 1978, s.142.

_____ : “Maghrib”, **The Encyclopaedia of Islam**, New Edition, Volume 5, E.J.Brill, 1979, s.1188.

_____ : “ Fas”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul, 1978, s.478.

e. Ansiklopediler

Ana Britannica : “Fas”, C.8, Ana Yayınları, İstanbul, 1988.

Türk Ansiklopedisi : “Fas”, C.16, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

EKLER

فاس جاکی مولیٰ گزہ کیوں تیرتہ جڑھسکون نکایت وسوالدی افادہ روہ خانی اولیٰ قنوت
سادتہ قنوت باشا حفترتای اولیٰ قنوت علیٰ صلح کان جڑھسکون جڑھسکون بعضیایر نمازین شریف
انماہ نقدی ایرتایسہ منیٰ زیندہ بہار اقامہ ایہ اشقا ازینہ منیٰ ساندون خضر لامشاش نقض
ایرکون حاوی ہمار اولون نامہ ہمارین تجریز جڑھسکون باشا حفترتای جانشین اولون تیرتہ ویک
ہزارا ایہ ماوروششیر سینہ ایہ اجز سوتہ قنوتہ جڑھسکون کچھ ہر اکھ ناک عانی درومی سلطان خوب
طوفہ جڑھسکون یار مورخ ایورنظر طری ایہ نقین اونان مہلاز قنوتہ ویرلورہ اولون ہر
بی مولیٰ جڑھسکون جڑھسکون رباہ نام کچھ نووز دیر سوچین عزیزک عادلین روت غنہ ناک و سار ولک
قاعدہ وقانزینہ سائق اولیر عقدر منن ارادہ اجسہر سلطان قنوتہ حار وروسیع ہر اولون
میرا جڑھسکون عسکری دربان ویکما اطرافہ قیام واریاب صالح الارنہ حاللہ کورہ کوکہ وجینہ
مفوتہ شرفہ برشی طوقب کان سلطانہ تقیم حدیہ وشفیق مقلدایک دورتی شفاہا افادہ ویک
ہزارا ایہ ساغورہ وسانا ایستی تینہ دلائق ملکون کلون ایچدی ہولز ایہ سوات ایرلر تیرتہ
محمد مریدتو کچھ برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ

مولیٰ جڑھسکون افکار وائینہ سی جڑھسکون واطبہ فقور کچھ درود ہر نامہ ہمارینہ جڑھسکون اسامیہ
عقونہ ناکہ بعضیایر تیرتہ ہر ایہ سی سفیر اولنہ روہ العادن روہ ہمارتای ویکسکون سیک
پورہ امادہ کچھ اولون زینتہ وشفیق قنوتہ قنوتہ قنوتہ فضل اولنہ ویکسکون ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
سڑھسکون ایچدی ہر اولون زینتہ وشفیق قنوتہ قنوتہ قنوتہ فضل اولنہ ویکسکون ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
مازند ایچدی اولون زینتہ وشفیق قنوتہ قنوتہ قنوتہ فضل اولنہ ویکسکون ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایمان بروردہ سان عریان وفاق اولنہ ویکسکون ویکسکون ویکسکون ویکسکون ویکسکون ویکسکون
پڑھتی اولون زینتہ وشفیق قنوتہ قنوتہ قنوتہ فضل اولنہ ویکسکون ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ

قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ
قنوتہ ویکسکون برتینہ وشفیق تینہ تا ایرش اولنہ قنوتہ ویک مسود ویکسکون ناکا ایچدی سادتہ

جای شکرورہ ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
برسی امانت تیرتہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ

جای شکرورہ ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
برسی امانت تیرتہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ

جڑھسکون ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ
ایچدی ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ ہر نامہ ہمارینہ

Seyyid İsmail Efendi'nin Fas Sefaret Takririnin Transkripsiyonu

Me'muriyet ile Fas hakimi Mevlay Muhammed tarafına gidib avdet iden ulemadan Es-Seyyid İsmail Efendi dailerinin takriridir.

Fi: 15 Rebiyyülevvel, sene 1200

Fas hakimi Mevlay Muhammed her gelen tahriratında Cezayir askerinden şikayet ve su-hallerini ifadeden hâli olmadığından saadetlü Kapudan Paşa hazretlerinin evvelki kaymakamlığında mekan-ı Cezayir'in içlerinden bazıları muhalif-i şariat ikmale tesaddi iderler ise dahi fariza-i cihad-ı ikmale ile iştigallerine mebni usadlerinin azr ve îmaz müktezi idüğünü havi sadır olan name-i hümayun ve tahrirat Kapudan Paşa hazretleri canibinden olarak tertib olunan hedayâ ile me'mur olunmuş idim. Sefine ile sahil-i Mağribe hürucumda, çıktığım iskelenin hakimi, vürûdumu Sultan-ı garb tarafına tahrir ve birkaç eyyam mürûrunda ikiyüz nefer süvari ile tayin olunan mihmandârı zühur ve yollarda ikram iderek beni Mevlay Muhammed'in bulunduğu Rabat nam mahalle götürdüler. Selatin-i garb'ın âdetleri Devlet-i aliyye'nin vesair düvelin kaide ve kanunlarına muvafik olmayub akd-i divan irâde eyleseler Sultân feresine süvar ve bir vasi' sahra veyahud meydana çıkub asâkiri ve ricâli rakiba etrafında kıyam ve erbâb-ı mesalih ellerine hallerine göre fevakihve beyza mâkûlesinden bir şey tutub kâni Sultana takdim-i hediye vaz'ında maslahatlarının sûretini şifahen ifade ve meramı her ne ise müsaa'de ve lisanen icrasına tenbih ve etraf-ı mülûkden gelen elçiler dahi bu tarz ile mülâkat iderler imiş. Mevlay Muhammed bulunduğu mahalde bir metin ve müstahkem kal'a bina ittirmiş olmağla kal'a bedenine mağdud ve asâkirini temaşa eylememi sipariş itmelerini kal'ay-ı merkume burçlarından birine seccade vazı' ve sahrada olan asâkiri seyreyledim. Ba'dehü dainizi âmâde eyledikleri konağa îsal ve levazım ve zaruriyetimi tesviye ve bir iki günden sonra kendüstünün inşa eylediği camî-i cedidde Cum'a namazını azim olmakdan nâşi lieceli'l-mülakât cami'e da'vet eyledikleri bi gayet-i kebir ve musanna bir câmi-i şerif olub, sahasına mescid-i hayf misüllü kavmi ferş ittirmiş beni bir maksûde muayyine ikamet ve eda-i salat-ı cum'a akabinde huzuruna da'vet ve götürdüğüm name-i hümayun'u takdim eyledimde kemâl-i ta'zim ile ahz ve başına vazı' ve hüdaya dahi ledü'l-arz hüsn-ü kabûl ile telakki ve Allahümme'n-sur Sultan'ül-muvahhidin es-Sultan Abdülhamid duasını te'diye eyledi.

Cami-i mezkurda ikiyüzden mütecaviz ulemâ ve fukahası hazır ve mukabelesinde kaidler idi. Âdetleri üzere minberin önünde birisi ehadis-i Nebeviyye takririne ibtidâr idüb cihad hadislerinden birini rivayet eyledikde Mevlay Mehmed ulemasına hitab idüb ahali-i Cezayir füsûk ü fücür ve me'asinin envanını irtikâb ve ümmet-i Muhammed'e dâima zulm ü kadr ü benât-ı eşrafı esir gibi fûruht ve a'raz-ı müslimini hetk ile me'luf olduklarından fazla mukaddema Tunus üzerine varub kerde muvahhidinin demlerini sefk itmeleriyle mürtedler ve kafirler hükmünde değildir. Ne dersiz kelamını îrad ve uleması neam ya Mevlana cevabıyla tasdik ittiklerinde bu dâinize iltifat eylesin buna ne dersin. İrad ittikte Cenâb-ı Rabbü'l- âlemin bu aciz kuluna imdad idüb derhal mukâbeleyi birle zunüb ve me'asi ile ehl-i kible tekfir olunmaz amel imandan rükn değildir. Ehl-i sünnet ve cemaatinin îtikadları budur. Me'ası erbâbını tekfir Mu'tezile muhkekidir. Ehl-i zenne ve dalâl sözüdür. Kütüb-i kelamiyyenin cümlesinde böylece masturdur. Bunun hilafına Ehl-i sünnet'den bir menkul, bir kavl ve delil var ise ulemâ efendiler beyan etsinler. Cezayir halkı mücahitler ve gazilerdir. İçlerinden irtikâb-ı zünub edenler var ise dahi ekserisi münkâd-ı şariat-ı mutahhardır ve din karındaşlarımızdır. Didikte, ulemâsı başlarını aşağıya salıb "el-hakku en yüttebia" bizim bildiğimiz dahi budur mukabelesiyle tasdik iddiler. Bu hâleden Mevlay Mehmed'e ta'zir gelüb bayağıca infial eyledi. Sarayına vardukdan sonra name-i hümayûn'ün ve Kapudan Paşa hazretlerinin tahriratına kıraat eylemiş yedi sekiz gün bana iltifat vakî olmayubname-i hümayûnü teslim itdigim günün ferdası derûn ü name-i bâde't-tefh'im Cezayirlinin itirazlarını kendüye ta'riz fehm itmek getirdigim evrakın cevablarını temdir ve bu saat avdet eylesin deyü gönderdim. Ben dahi Devlet-i aliyyenin muradı böyle değildir, Cezayirli dahi kendülerinin padişahımıza itaat eder gibi Mevlay Muhammed'e dahi inkiyad itmelerini emretti. Ben uğrayıb tenbih edeceğim cevabını îrad eyledigüme binaen infial-i taltife mübeddel oldu. Yine bir gün dîvan zımında sahra-i harici hurûcunda dâinizi taleb ve gayet nevazuş idüb Kapudan Paşa hazretlerini ihdâ eylediği mızrağ-ı nameyi virdigim gün ya Mevlay İnşaallah fi'l-cihâd diyerek eline virdüğümde alub kendü giydiği çuka bornosu arkasından ihrac ve dâilere nice ikram-ı elbas iddi. Şevketlü, kerametlü, veliniğmetimiz efendimizi yâd idüb ben ona muti' ve münkad oldum. malım, mülküm onundur. O benim seyyidimdir kelimâtını lisan-ı Arabi ile tekellüm "Allahümme'n-sur seyyid vekfa Mevlana Sultan Abdülhamid" duasıyla üç-dört kere rical ve ulemâsının huzurlarında secde ider gibi anın boynuna kapandı. Mevlay Muhammed'in tecemmülatı dezîb ve ziyetine dair bir şeyi olmayub giydiği libas ve esb ve hissiyat-ı hüddamında fark olunmaz ve fakat ahrarını temyiz için süvâr oldukda başı üzerine bir seyban tutuyorlar. Hallerini ifadeye gelen reaya fukara bi'l-vasıta öntüne gelüb maslahatı ne

ise arz itmekle rıfk ve mülatafe ile şer'e havale ve ihkâk-ı Hakka nasb-ı nefis idiyor ve garabet bundadır ki mesalih-i ashabın ebeveyn ü etfâl ve akrabasına varınca isimlerini ve ahvallerini bi'l-cümle birer birer sual itdigi meşhudum oldu. Memâlikinde hiâf-ı şeriat hareketi kimesnede kudret-i mefkûr olmağla her canibini ma'mur ve hazâini ve asâkirine inayeti yoğ iken hemen bir tâlib-i ilm gibi tevâzu ve fukara ve agniya indinde müsavi ve zikri ve fikri tefasir ve ehadis ve fıkıh ve ibadet ve tâ'ad bir adam olub Tetvan nam iskelesinde dört aydan ziyade ikamet eyledim. Cem-i mile'l-i nasara buna madara ve kelamını isga eylediklerini konsolos ve elçilerinin tavırlarından ihsas iddim. Nasara devletlerinden herne ise diriğleri yok. Suret-i zahirde Devlet-i Osmâniyeye ziyadesiyle rabita ve hulus-i izhar idüb hazine ü mal ve bakır ve barut ve güherçile vilayetimde bulunan şeylerden şevketlü Sultan Abdülhamid Hazretleri ne talep iderse diriğ etmem. Malım mülküm onundur. Ancak diger tavr-ı tarzından ve siyâk ü sibâk halinden fehm eylediğim esrâr-ı hâfiye her ne ise efendilerini bildirmek teeccüb dest-i sadâkatımdır.

Mevlay Muhammed'in efkâr ve endişesi Cezayir ve Tunus ve Trablusa mahsus gibidir. Gördüğüm name-i hümayunda Cezayirli'nin esareti affında ne ise buğuz olunub cemian ayet-i kerimesi mastur olmağla Rabbi'l-âlemin dahi ibadetin zünubunu af ider senin bunda ısrarın niçün olsun zımmında tariz fehm itmeğle münhal olmuş daileri avdetim esnasında yanına çağırub Şerif İsmail ben Devlet-i aliyye-i inkisardan siyanete Cezayirlinin hallerini defâtle ifade eylemişken bana î'tab yazmışlar. Hiç olmazsa Cezayirliye zulm ve fiske fari' olmalarını emr etmeleri lazım degil mi idi? Civarlarda bulunan eyalet-i Cezayirde sâkin urban ve kabâil fukarası ve eşraf ve ulemâsı fevç fevç gelüb Cezayir askeri üzerine gelüb bi gayr-i hakk bizleri katl ve emvalimizi yağma ve nısvan ü benâtımızı gözümüz önünde fi'l-şen'i iderler. Sadad ü eşrafdan olanlarımızın müsenna kızlarımızı benat-ı küffar gibi esir ve furuht iderler. Irz ve mâl ve nefsimizden emin degiliz. Sen dahi Sultân-ı Müslimin ve sülale-i nebeviyyeden olman hasebiyle bizi bu zalimlerden hâlâs ile ve bu şikayet ve feryad ve azellahü'ş-şer'a dirler şevketlü Sultan Abdülhamid Hazretlerinin zuhur u adaletlerine intizaren atebe-i ulyâ'nın bu mütezelliden telhislerini rica idtim. Mukayyet olmuyor bunları mezalimden men ü iktiza etmemi Türk Memalikinden asker virilmezse Cezayirli dahi edeplerini takınıb Tunus ve Trablus misüllü zulümden ellerini çekerler. bunların paşaları Türkten olmayub kendü cinslerinden nasb olunsa fukara rahat iderlerdi. mukâlâtını tûl-ı devraz söyledi söz çok netice-i kârda. Cezayirli zulmden el çekmen ve Sultan-ı garb Devlet-i âliyyeye tâbi olmağla onun dahi hatırını riayet ve

rızasında olmak mazmununda kendülerine bir kıt'a emr-i âli ısdar olunmak şartıyla iskat eyledim.

İkbazında ise Cezayir eyaleti urbanından dört-beş nefer eşrafın Mevlay Muhammed'e gelüb ocaklarının zulümlerinden şikayet ol dahi Devlet-i aliyyeye varub hallerini ifade itmelerini sevk ve mezburlar dahi İstanbul altı aylık mesafedir. Biz nice gidebiliriz dediklerinde yanlarına adam goşub bana göndermiş. İstintak eylediginde bir mertebe mezâlimlerini takrir eylediği kulunuza, bana arz olundu.fi nef's'il-emr Cezayirinin îyad-ı hükümetleri tahtında olan sekene-i memalike teaddiyat ve mezalimleri men-i def'le rencide olur halatdan olmayub istima'a göre nef's ü Cezayir'in sükkanı dahi bunlardan müteneffer olduğu ve Mevlay Muhammed'e muhfiyece adamları gidib istiface eylemedikleri debran-ı asâkiri ile Cezayir üzerine gelir ise haricde olan kabâil-i urban ve zât-ı asâkirinden ma'ada ocakda bulunan ahaliy-i Cezayir Mevlay Muhammed'e ittiba' idecekleri melhuzdur.

Mevlay Muhammed'in asâkiri kesir olub hazine ve nûkud hususunda dahi mülûkden bir kimesnenin mâlik olmadığı hükümet ve iktidar derkar ve mu'afilerden istihbarına nazaran Tunus ve Trablus Beglerbegliği ve derûnlarında etrafı ve havalilerinde bulunan kabail ve a'sair-i urbanın Cezayürlüye rağmen Mevlay Muhammed ile gizli mübâtene? Ve mekâtibleri olduğu ve "ma'zallah ü teâlâ" Mevlay Muhammed'in Cezayirli haklarında Devlet-i âliyyeden iltimas eylediği zulümlerinin def'i emrinde yeis hasıl eylediği suretde Cezayir üzerine gelmesi mukarret-i kebirdir.

Cezayir beglerbegliği Tunus ve Trablus misallü kendü canlarına yani Arab Paşalarına virülsün demesi Cezayirlünün şiddet-i takfiyelerine haâfları olub ber-vech-i sühûlet arazi-i mağrib zemininde bi'l-küllüye mâlik olmak iradesine mebni olmağla benim bildigim hakimâne zâhir-i halde Cezayirliye zulmden el çekmeleri ve tenfir-i kulübden tebâüdleri temenniyatını şamil bir kıt'a emr-i şerif ısdâr ve Kapudan Paşa hazretleri ma'arifetiyle ocak-ı mezkûr dayısı ve zâbitânı Türk askerini Rum taraflarından ziyadece celb eylemeleri ve kıl'a-i ve mu'afla istihkam virmeleri ve urban ve hususan Mevlay Muhammed'den emin olmaları hâfice kendülerine tasdir ve Anadolu taraflarından ne kadar asker isterler ise virilmek mertebe-i vücûbdandır.

Mevlay Muhammed'in bu taraftan olan damadı olan Abdulmelik yediyle hürmet-i kat'i külli akçe gönderüb gertüden oğlu vergi ile Altun gelmek üzeredür. Bunların mecmu'u

hazineye gidecek ve Mekke-i Şerif-i Sürûr'un Mevlay Muhammed'in damadı ve imameyni dahi akrabalarından olmağla canib-i Hicaz ve Mısıra ziyadece tekayyüd olunmak ve icâbatındır deyü takrir ider.

بوزنه اقرم سفارته فاس جانينه ماموريت جايرانه مه مني حالو فاس مالحي تاقلو سيادلو
مولو محمد حضرتلرجه لري الملاقات دولت عليه ايردا القرار جانين كنزويه ابعادك
بوريلك هديته بيته ملوطانه دن ممنونيت واقره اظهار وبرزابروب ايجق برفاق
اميدوار اولمقي جزاير ماده سنه دوزنرك بو قوللرزه وزنك ميفت جايرانه هديته
عود ايرن الجيسنه خبر اولمقن اعانه للجهد بوسنه مباركه ده خزينه هارونه
نوزر ملك اوزره نهيه ايلدي ميلفلك ارساطي جزايرها ليلتك تاريب وترهينه
تعلق اولمقي حاتم مشاراليلك اطور وحر كاتون منفر اولمقي

حاتم مشاراليلك دولت عليه به دركار اوزدن اخلاص وخصاصنه نظر امره بيته
مساعده ديار ايرملا بجه بر جوايا بله الجيسني عاده اولمقي صورتي احر جاهد
ضمنده مشارالهدن مامول ومنتظ اولدا اعانه قصور اتميه جي محفوظ ايردوف

مشاراليلك اسكده اولان سته بوغازي اورربا دولتي خايي مري اولمقنه ناه
بو قوللري طبعه دن حرمت ايرجه مسقولونك بمر بجه اوق دوزر سفينه دود شيريني
مسموم اولوب فقط جنون وليفورنه طرفلرجه برقطعه ليليله كوي مرق نوزر
اولمولاين كوي تجار سفينه ساسكا و تجوز ايمك صدرن ايج بوزنه ندر ايج
درت جورك في تارك ايردوب ايلر دمي ليفورنه دن حقه خوف اوزره اولمقي
اظرفن ورود ايجن حورث كاغوزنن مستبان ايروك

تاریخ ۱۲۸۰

مشاراليلك سته بوغازي محاقده اير جك ايشه بار ايلك ليليله اولمقن
مسقولونك خايي ظهور ايرين حالده اسكده لرته اوزر تمامق اوزره انگلر و
قاللرته تجوز ايمك اسايه دن كوت جوايا مه لره مسقول سفينه لري ظهور ايليه
قومانیه وسو ورسولر دبر ساحلوه اولدا ضابطانه تيه و تاكيد اولمقن تجوز ايمك
لكن سفان مرقومه بوغازه تلك لازم كلسه بروجه هجر حاتم مشاراليلك منع و دفعه
قادر اوله مريفنن بنقه اسايبول دمي كل خايي تجوز ايمك بوغازه حاقظه سنه
اهتمام ايرن جي بر درلومامول اولوب بو خصوص طرف دولت عليه دن انگلر و
اماله و هدر اير بيلور ايله مسقولونك برو طرفله بر كيسي كجه بوسل كي امنيت
حاصل اوله جي

حاتم مشاراليلك اوق دوزر صورتي بلور ملو حاري ولماق ملا سيله در عليه به تيسر اتمله
اماده ايلدي ايج قطعه سفينه نك ايسالني انگلره لويه تجميل تخون نايي خايران
وقوعنه بتا ايلدك بعض اعمار و هديه ايردنن سكوه مانس اوللرزه اسانه سعادته
ايساله انگلره لومقن اولر قلري خبري طبعه ده بعض موثوق الكم كنه لرزن اجماع
اولمقن معلوم دولتي بوزر رفق امروزم دولتو عتابلو اوزر عظامت حضرتلر دوزر

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Sefaret Takririnin Transkripsiyonu

Bundan akdem sefaretle Fas canibine mâmuriyet-i çakerâneme mebni halâ Fas hakimi nebâhatlü, sebatlü Mevlay Muhammed hazretleriyle led'il mülakat Devlet-i aliyye-i ibra'il karar canibinden kendüye ibkas olan, buyrulan hediye-i behiyye mülükânenen memnuniyet-i va'fire izhar ve ibraz idüb ancak birkaç seneden berü emirvar olduğu Cezayir mâdesine bu kullarına ve terk-i maiyyet-i cakeri ile mağribe avdet iden elçisinden haber alamadığından i'ânet-i li'l-cihad bu sene-i mübarekede Hazine-i hümayuna göndermek üzere nehiyye eylediği meblağın irsali Cezayir ahalsinin te'dib ve terhibine talik olunduğu hakim müşarü'n-ileyhin etvar ü hareketından münfehim olduğu hakim müşarü'n-ileyhin Devlet-i âliyeye derkâr olan ihlas ve ihtisasına nazır emr-i mallarına müsaade ile ısrar ider mülayimce bir cevab ile elçisi iade olunduğu suretde emr-i cihad zımmında müşarü'n-ileyhden mamûl ve muktedir olan ianetde kusur itmeyeceği melhûz idün. Müşarü'n-ileyhin iskelesi olan sebte boğazı Avruba devletleri sefaini mu'terri olduğuna binaen bu kulları Tanca'dan hareket idince meskûlünün bahr-i muhadden Akdeniz sefine dolaştırdığı mesmu' olmayub fakat Ceneviz ve Ligorna taraflarına bir kıt'a gemiyle yirmi bayrak gönderüb ol havaliden yirmi tüccar sefinesi istikra ve techiz itmek südunda iken buna kadar ancak dört çürük gemi tedarük idüb onlar dahi Ligorna'dan çıkmağa havf üzere oldukları etraftan vürud iden havadiskâğıdlardan müstebân idük. Müşarü'n-ileyhin Sebte boğazını muhafaza idecek işe yarar cenk gemisi olmadığından meskûlünün sefaini zühur ittiği hallere iskelelerine uğratmamak üzere İngiliz, İspanya kullarına tahrir itmekle İspanyadan gelen cevab-ı namelerde Moskov sefineleri zühur ider ise kumanya ve su virmesünler deyü sahillerde olan zâbithana tenbih ve te'kid olunduğu muharrer ve mestur olunur lakin sefain-i merkume boğaza gelmek lazım gelse ber vech-i muharrer hakim müşarün'n-ileyh men ü def'ine karar ola mirğinden başka İspanyol dahi külli sefain-i techiz ile boğaz muhafazasına ihtimam idecek bir dürlü mâmûl olmayub bu husus taraf-ı Devlet-i âliyeden İngilterelüye ihale ve teahhüd ittirülür ise Moskovlu'nun berü taraflara bir gemisi geçemeyüb külli emniyet hasıl olunacağı. Hakim müşarü'n-ileyhin Akdeniz sularını bilür mellahları olmamak mülâabesiyle der-i âliyeye tes'ir itmek için amade itdiği iki kıta sefinenin îsalını İngilterelüye tahmil itmekden nâşi sefer-i hümayün vuku'una bina iderek ba'zı iğdar ve ihya-i irâdından sonra Mayıs evvellerinde Âsıtane-i saadet'e îsale İngilterelü müteahhid oldukları haberi Tanca'da bazı mevsukü'l-

kimesnelerinden istima' olunduğu malum devletleri buyruldukda emr-ü ferman devletli inayetli efendim sultânım hazretlerinindir.

۹۰
 حضرت مولانا محمد امجد علی صاحب مدظلہ العالی
 صاحب کتب خانہ دارالعلوم دیوبند

۱۰۰
 بوکونکی کون عمری اوطہ سندن حضور فاضل النور اصفا نہ لرنن سعاد تو کوندا
 و جا کر کینہ لری و عزت لو ریش افندی و خزینہ لہا یون کعدلی و جاوشیانی و قومی
 بلتی اغار حضرا و فرقہ بر از سنان کعدلی و شیخ نقر محمد و قومی دوزا علی مفر قریہ
 مطابینہ و مخین اولنہ رق حالو فاس بلجیبسی خواجگان دیوان فہو یون احمد عمری
 افندی بہ تسلیم اولنان ہدایای مولو کمانہ ناک مقدار ی و تخمینہ بالری و قریہ
 ۷۲

کتاب عنہ خدا عزوب	علمی و آیتلی سجاف عزوب	مجوہر سیف قصہ عزوب	مجوہر سرخ قطب عزوب	مجوہر طرز سعدن فغان عزوب
۵۰۰۰	۵۰۰۰	۱۲۵۰۰	۱۵۰۰۰	۷۰۰۰

مجوہر کبر النور و رضت مع طاقم و کسمہ عزوب	بالدزی کبیر کر رضت مع طاقم عزوب	سیم کبر بالدزی شقیق و رضت عزوب	مرجان و مرو سیاق و بیجا و سیم و تھنای تھنک عزوب
۵۵۰۰۰	۲۵۰۰۰	۲۵۰۰۰	۱۶۰۰۰

حلت کاری مطو
نیلدار
طوبی ۱۰

استانبول کاری
مطلو نغنا حانہ
طوبی ۱۰

استانبول کاری
مطلو بلی قشتی
طوبی ۱۰

استانبول کاری
مطلوبه بایلی قفسی
طوب
۱۰

استانبول کاری
مطلوبه نفاخانه
طوب
۱۰

استانبول کاری
چیکای بلداری
طوب
۱۰

حلب کاری مطوب
نبلداری
طوب
۱۰

استانبول کاری
دووز کرمسوم
طوب
۱۰

استانبول کاری
تلهی میکمه
طوب
۱۰

استانبول کاری
اغزویسیا
طوب
۱۰

استانبول کاری
النون اولوف
طوب
۱۰

بروسه کاری
دووز قطف
طوب
۱۰

بروسه کاری
جنگلی قطف
طوب
۱۰

سود بزی اعلو
دطاقه تار
طوب
۱۰

جغرافی اعلو
دطاقه تار
طوب
۱۰

انقره کاری الوان
موخلی صوف
طوب
۱۰

حلب کاری دووز
کرمسوم
طوب
۱۰

حلب کاری چیکای
صوانی
طوب
۱۰

حلب کاری الوان
مطلوبه چیکای
طوب
۱۰

بنالوقه کاری اوطله
دوشمه سی
طوب
۱۰

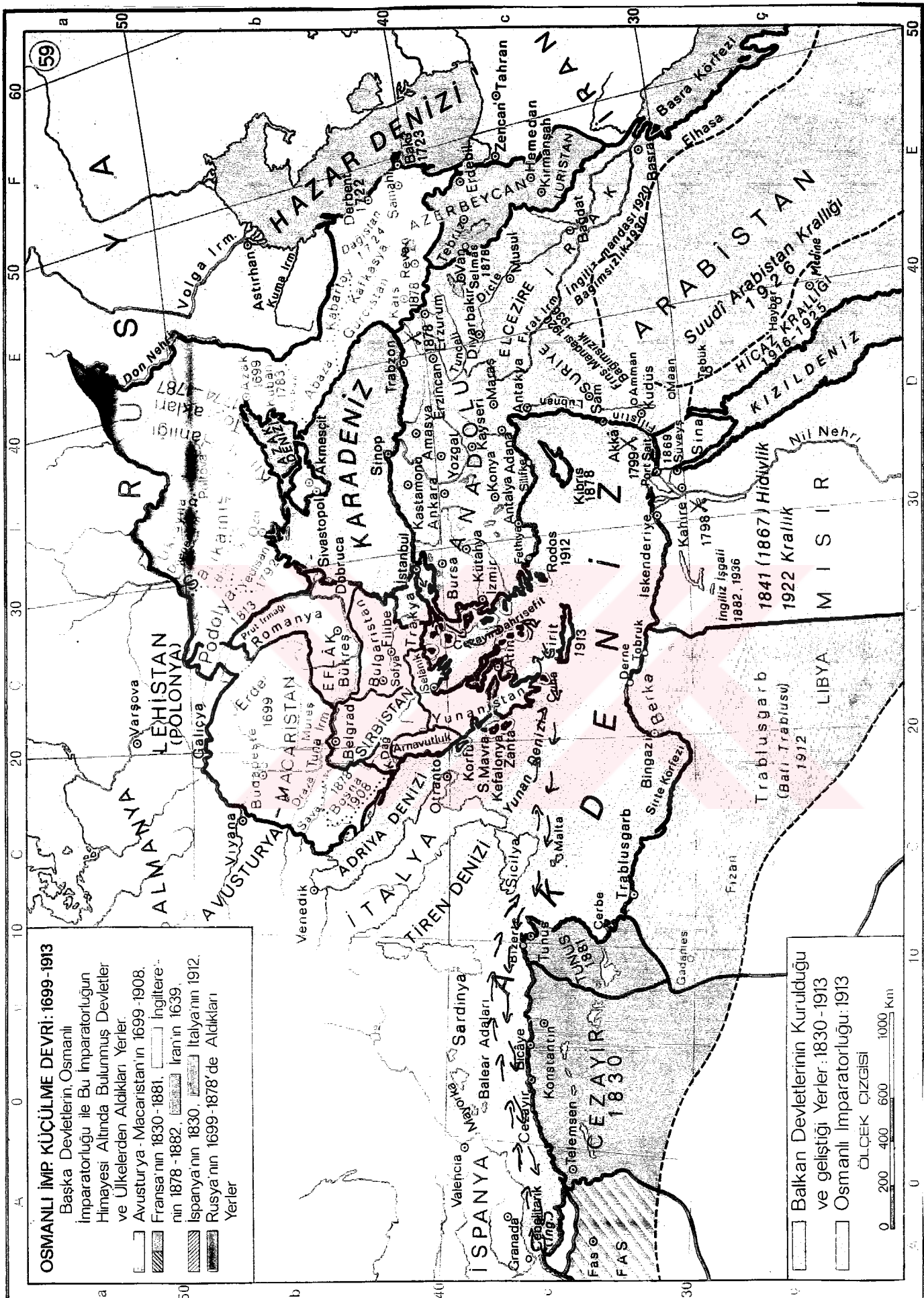
بنالوقه کاری
بیانچی سجاده
طوب
۱۰

بنالوقه کاری
صافی سجاده
طوب
۱۰

انقره کاری الوان
سالی
طوب
۱۰

بها: امنه: مذکوره محسناً
عزیزت
۱۰۰۰۰

کلی
عزیزت
۱۰۰۰۰

ÖZGEÇMİŞ

Nazire Karaçay Türkal, 25.04.1975'te Tokat'ta doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini 1996 yılında Tokat / Zile'de tamamladı. 1997 yılında, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 2001 yılında buradan mezun olduktan sonra, aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Lisansüstü eğitimine başladı.

Türkal evlidir.Yabancı dili İngilizcedir.

